

**Вінницька філія Центру дослідження історії Поділля Інституту
історії України НАН України
при Кам'янець-Подільському національному університеті
імені Івана Огієнка**

**Вінницька обласна організація Національної спілки
краєзнавців України**

Сергій ГАЛЬЧАК

УКРАЇНСЬКИЙ ПРОМЕТЕЙ Т. Г. ШЕВЧЕНКО І ВІННИЧЧИНА

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Центру дослідження історії Поділля
Інституту історії України НАН України при
Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
(Протокол № 10 від 15 жовтня 2013 р.)*

Вінниця
2013

ББК 83.3 (4 УКР – 4 ВІН) 5 – 8 Шевченко
УДК 821.161.2 – 2.09 (477.44)
Г 17

Науковий редактор: **О. П. Реєнт**, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України, голова Національної
спілки краєзнавців України

*Рецензенти: Л. В. БАЖЕНОВ, доктор історичних наук, професор
(Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка);
Н. М. ПАВЛИКІВСЬКА, доктор філологічних наук,
професор (Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського)*

**Гальчак С. Д. Український Прометей Т. Г. Шевченко і
Вінниччина.** – Вінниця: ТОВ "Меркьюрі-Поділля", 2013. – 100 с.

У науково-краєзнавчому дослідженні, присвяченому 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, йдеться про перебування Великого Кобзаря на теренах Вінниччини, подільську тематику в його творах, внесок вінничан до наукової і літературно-мистецької Шевченкіани області.

Для широкого кола читачів: науковців, краєзнавців, студентів, учнів старших класів.

ISBN 978-966-2696-90-5

© Гальчак С. Д., 2013

© ТОВ "Меркьюрі-Поділля", 2013

ТАРАСОВИМИ ШЛЯХАМИ ВІННИЧЧИНИ

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,

За неї душу погублю!¹ – так висловлював своє ставлення до рідної неньки-України, синівську любов до солов'їного батьківського краю безсмертний Тарас Шевченко. Він – чи не єдиний серед світочів людства, хто мав цілковите право сказати про себе: "Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини". Тому упродовж свого короткого, сповненого злигоднями віку, леліяв у серці образ поневоленої і зневаженої України і, кажучи словами І. Франка, "і горів, і яснів, і страждав, і трудився для неї".² Як наголошував М. Рильський, був "неволі син, що визволяв серця". Недарма "саме прометеївський дух бачили в Шевченкові його великі нащадки"...³

За влучним визначенням невтомного дослідника життя та творчості безсмертного Кобзаря професора Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського Бориса Хоменка, своїм духовним зором поет обіймав усю Україну, об'їздив і обходив як співробітник Археографічної комісії Київщину, Черкащину, Запоріжжя, Чернігівщину, Полтавщину. Мріяв побувати й на Поділлі та Волині, де витав дух Івана Підкови, Северина Наливайка, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Устима Кармалюка, де залишилися вічні сліди подвижників народної мудрості і слова – Мелентія Смотрицького, Іоанікія Галятовського, Данила Братковського, Романа Ракушки-Романовського, Івана Котляревського.

Відомості про край, про його драматично-героїчне минуле і сумну сучасність черпав він з козацьких літописів

Самійла Величка, Григорія Граб'янки і Самовидця, з анонімної "Історії русів", із праць Дмитра Бантиш-Каменського, Миколи Марковича, Миколи Костомарова та інших істориків, із "Запорожской старины" Ізмаїла Срезневського, з народної поезії та розповідей друзів і знайомих, доля яких пов'язана була з Поділлям.⁴

Мрія Шевченка побувати в цьому благословенному краї невдовзі здійснилася. 10 грудня 1845 р. Тимчасова комісія для розгляду стародавніх актів запропонувала йому посаду співробітника. 21 вересня 1846 р. київський генерал-губернатор Д. Бібіков видав поетові "Открытое предписание" на подорож до Київської, Подільської і Волинської губерній із вельми широким завданням Археографічної комісії. В його обов'язок входило записати народні перекази, оповідання, легенди й пісні, зібрати відомості про могили та урочища, місцеві перекази, розповіді та історичні дані про них, оглянути й описати визначні монументальні пам'ятки та стародавні будівлі, виявити й придбати старожитності, письмові грамоти й папери, що стосувалися історії краю.

Великий перелік поставлених завдань, як і, власне, створення Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, були не випадковістю. Враховуючи більш, як 350-літнє перебування регіону в складі Польщі, російське самодержавство після інкорпорації в 1793 р. Поділля до складу Російської імперії у результаті другого поділу Речі Посполитої, насамперед, прагнуло всіма заходами нейтралізувати пропольські настрої, з допомогою історії розбудити національні почуття українців, знайти підвалини єдності українського та російського народів. Розпочавши курс на русифікацію, царська адміністрація за рахунок краєзнавчих досліджень намагалась доказати споконвічність зв'язків, давність слов'янського коріння, розробити під певним ідеологічним ухилом місцеву історію й включити її до загальноросійської. Ставилась конкретна політична мета – на основі історичних досліджень довести

"братам-полякам", що Поділля – здавна руська земля, а їхні наміри повернути ці землі до складу Речі Посполитої – "...нездійсненна мрія розпашілої уяви", такі собі "дитячі витівки поляків-католиків, що тішать себе надією бути повними панами в нашій чисто руській стороні".⁵

Той ентузіазм, з яким Шевченко вирушив у дорогу, пояснюється ще однією обставиною. Адже Поділля межувало з Галичиною, яка входила тоді до складу Австрійської імперії; селянство цієї частини України напровесні того ж 1846 р. повстало проти національного і соціального гніту. Відбулися заворушення і в Кракові та Познані, ці події стали провісником революції 1848 р. в Австрії. Покріпачене селянство Поділля й Волині, затамувавши подих, з хвилюванням прислухалося до того, що відбувалося в сусідньому краї. Все це так перелякало коронованого ката Миколу I, що він наказав запровадити у західних губерніях і Царстві Польському воєнний стан, поставити на кордоні цілу армію на чолі з князем І. Паскевичем, відомим душителем визвольних рухів у Польщі й Угорщині.⁶

За подіями в Галичині уважно стежив і Шевченко. Відомо, що 17 – 19 лютого 1846 р. на ярмарку в Лубнах під час Масляної він викликав невдоволення місцевого городничого В. Андреєва своїми крамольними, як тому здалося, висловлюваннями про повстання галицьких селян. Про це городничий негайно доніс генерал-губернаторові Н. Долгорукову, який перебував тоді в Петербурзі. Висловлювання поета царський посіпака тлумачив як намір "кинути жарину заколоту та кривавих міжусобиць і в Малоросію, подібно до тих, що вже сталися в західних губерніях".⁷

Чи не першим дослідником, який поставив за мету визначити шевченківський маршрут на Поділлі, був уродженець с. Потуш Тиврівського району Вінницької області Іван Глинський, який у 1964 р. писав:

"Шлях Шевченка, як відомо із уже опублікованих даних, лежав на лінії Біла Церква – Сквиря – Липовець. Чи цей Липовець не є часом нашим, вінницьким? Перевіряємо за списком населених пунктів України: скільки є Липовців. Виявляється, два: один – Київської губернії, другий – біля Львова. Порівнюємо карту Київської губернії різних сторіч і карту сучасної Вінниччини. І що ж виявляється? Виявляється, що Липовець, через який проїхав Шевченко, в той час був центром великого Липовецького повіту Київської, а не Подільської губернії, до складу якого входили ще й Плисків, Оратів та Дашів. Нині ж Липовець – центр новоутвореного Липовецького району Вінницької області.

Великий Кобзар, отже, побував на Вінниччині і, мабуть, перетнув не лише Липовецький, а й ще частину районів, що можна точніше встановити після детальнішого вивчення архівних матеріалів.

Цей факт не може не радувати нас, вінничан".⁸

У наступних 1970-х роках спробу локалізувати маршрут Т. Шевченка на теренах Вінниччини здійснив липівчанин Олександр Роговий, який тоді ж записав у Липовці легенду про те, як під час проїзду через це містечко Кобзар гуляв берегами Собу, і співставив подорож Т. Шевченка з проїздом О. Пушкіна по цьому ж маршруту в 1821 р.⁹

Однак найсуттєвішу ясність вніс відомий вчений із Санкт-Петербурга, дослідник творчості великого Кобзаря Петро Жур. У книзі "Дума про вогонь", зокрема в її розділі "Там, де гуляв варнак...", він простежив маршрут подорожі Т. Шевченка до Кам'янця-Подільського. Цей шлях із Києва пролягав через поштову станцію Віта, звідти на Васильків, Білу Церкву, Сквиру, Липовець... Казенний же шлях між повітовими містами Сквирою та Липовцем проходив через Погребищенську волость.

"...Поминавши Сквиру, Тарас Григорович поїхав до Кам'янця-Подільського через поштові станції Морозівка, Плисків, Липовець",¹⁰ – зокрема, пише автор дослідження.

Отже, поштова станція Морозівка (нині село Погребищенського району) була першим населеним пунктом сучасної Вінниччини, на землю якої ступив Кобзар.

Тоді ж вона перебувала у складі Сквирського повіту, "в 20-и верстах від Сквири". Сам же "Морозівський маєток ще в 1805 році генерал С. Любовицький відкупив у графа А. Ржевуського... Примітною спорудою села була збудована у 1817 році дерев'яна церква з камінною дзвіницею. У ній славилася ікона Божої Матері, привезена сюди С. Любовицьким як вдячність за порятунок з свого попереднього маєтку – Іскоростеня на Житомирщині".¹¹

Далі шлях Т. Шевченка проліг до неіснуючого тепер поселення Босий Брід (північно-східна околиця Погребища), де теж знаходилася пошта і де мандрівники також міняли стомлених коней, милуючись при цьому мальовничими краєвидами берегів р. Рось, від якої, як вважав Михайло Грушевський, походила назва Київської Русі:

"...Звертає на себе увагу созвучність сього імени з тутешньою річкою Росею, найбільшою річкою (після Дніпра) Полянської землі".¹²

При цьому він посилався на автора Густинського літопису: "...Між ріжними здогадами, "чесо ради наш народ Русю наречеса..., се виводять инья оть реки глаголемья Рось"...¹³

Згадуваний хутір Босий Брід був зовсім невеликим. "...В нем дворов – 5, жителей обоого пола – 30 чел., из них мужчин – 17, и женщин – 13. Главное занятие жителей – хлебопашество... Телеграфная станция находится в хут. Босый Брод, почтовая казенная – в хут. Босый Брод, почтовая земская – в Погребищах... В хуторе имеется: 1 больница, 1 фельдшер и 1 аптека",¹⁴ – так описується поселення дещо

пізніше – в офіційних документах початку двадцятого століття.

Із Босого Броду поштовий тракт пролягав до Плискова, де увагу Т. Шевченка привернули залишки трипільської культури. Шевченко, як відомо, цікавився археологією, незадовго перед цим взяв участь у розкопках могили Переп'ятихи біля с. Фастівця теперішнього Фастівського району, закінчив свої "Археологічні нотатки".¹⁵

Потім був Липовець – перший повітовий центр і сучасний райцентр, який зустрічав Кобзаря в межах Вінниччини. Зберігся опис поштових доріг Липовецького повіту. Через кожен верстув стояли верстові стовпи і вказівні – на перехрестях. А на "кордоні" здіймався "прикордонний стовп камінний" із зображенням герба Липовецького повіту.

Цей герб – срібний бик на червоному полі – символізував чумацтво, торгівлю зерном з Одесою і розвинуте скотарство. Про "відправку пшениці в Одесу", як відомо, йде мова у поемі "Варнак". Чи ж не липовецькі мотиви?¹⁶

Більше того, за припущенням О. Рогового – почесного краєзнавця України, із опису педагога І. Сбитнева можна реконструювати, скажімо, короткий перепочинок поета в місті над Собом. У середині XIX століття він теж їхав подібним маршрутом: "Я бачив на шляху своєму села з ветхлими дерев'яними церквами, на перехрестях хрести з розп'яттям намальованим, з розп'яттям, вирізаним з дерева. І так мені довелося бачити три повітових міста за Дніпром: Васильків, Сквиру і Липовець..."¹⁷

Ось як мандрівник згадує прийом на Липовецькій поштової станції, де зупинився на ночівлю:

"Вже мені подали самовар, а за ним, через кілька хвилин, з'явився і сам господар – єврей, такий благовидний, одягнутий гоголем, такий чемний у стосунках і, здавалося, такий добрий, безкористний..."

– Будь ласка, Ваше Превосходительство, Ваше Благогородіє, Вась пане! Звиняйте, я не знаю, як вас називати, – затараторив єврей переді мною, швидко жестикулюючи..."¹⁸

Уявімо, що так приймали в Липовці і Шевченка, листи в якого від самого генерал-губернатора могли належним чином вплинути на будь-кого.

На поштовій же станції числилося 15 поштарів і 30 коней, одну пару з яких і могли виділити посланцю Археографічної комісії для продовження подорожі.¹⁹

У самому Липовці, де на той час було 3 церкви, 3 синагоги і костьол, Т. Шевченка зацікавили залишки оборонних валів, споруджених ще в XIV – XV ст. для захисту від грабіжницьких набігів татар і турків.²⁰

У с. Жорнищі, куди вів далі поштовий тракт, Кобзар міг почути розповідь про військовий табірний збір, що відбувся в серпні-вересні 1825 р. У цьому зборі, як засвідчують документи, брав участь В'ятський полк, яким командував декабрист П. І. Пестель. Сюди не раз приїжджав М. П. Бестужев-Рюмін. Як співзвучно було з інтересом поета в ті роки до декабристського руху!²¹

Наступним пунктом його мандрівки стала Нижня Кропивна, тоді село Гайсинського повіту. В часи Шевченка тут знаходились костьол і церква, 1749 р. побудови (обоє розібрані наприкінці XIX ст.). Немирівщина і Гайсинщина багаті переказами про зрадника С. Чалого, чия складна доля не залишила байдужим поета.

У Брацлаві його зацікавили руїни колишньої фортеці, переказ про участь жителів населеного пункту у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, про героїчну загибель полковника Данила Нечая у нерівному бою з польськими загарбниками поблизу с. Черемошного сучасного Тиврівського району.²²

Потім був Шпиків. За словами того ж О. Рогового, згадуваний ще 1494 р., Шпиків міг нагадати Тарасу про зупинку

тут під час Прутського походу 1711 року Петра I (про що писав О. С. Пушкін у своїй "Історії Петербурга"). До цього в Шпикові була турецька фортеця.

Наприкінці XVII століття сюди за Свейковського вийшла заміж дочка Щенського-Потоцького Октавія. Подружжя звело оригінальний замок з надворотньою баштою, який існує й донині. За два роки до приїзду Шевченка тут постав один із перших на Поділлі цукро завод.

Далі дорога привела до Джурина, згадуваного в письмових джерелах з 1547 р. З 1767 р. він став містечком і мав право влаштовувати 12 ярмарків на рік. В середині XIX ст. у цьому містечку тодішнього Ямпільського повіту нараховувалося 387 дворів, де мешкало 2667 жителів. Поміщик П. Сабанський, як за рік до подорожі Кобзаря повідомляли "Подільські губернські відомості", поставив над мальовничим ставом розкішний палац і обсадив його фруктовими та декоративними деревами. Поблизу містився винокурний завод. Але особливо славилися джуринські митці, чий посуд, глиняні іграшки, вироби з лози користувалися великою популярністю.²³

Болісні роздуми викликав у Шевченка вигляд старовинного села Серби (тепер Гонтівка Чернівецького району), де озвіріла польська шляхта 1768 р. закатувала національного героя України Івана Гонту.

Очевидно, Тарасові Шевченку цікаво було дізнатися про долю героя свого твору "Гайдамаки" Івана Гонти. Адже раніше про це не відав, коли писав такі рядки:

...А хто скаже,
Де Гонти могила, –
Мученика праведного
Де похоронили?

Проїжджаючи через село Серби, Шевченко, думається, побачив його могилу. Адже Гонту четвертували і одну частину тіла захоронили у самому селі, другу – біля села Котлу-

баївки, голова його висіла на палі при в'їзді до Могилева-Подільського з боку Шаргородської гори...²⁴

Подих минулої слави і волелюбності подолян відчув поет і на крутих берегах Дністра у Могилеві-Подільському. Місто від часу свого заснування 1595 р. пережило бурхливу історію. Тут успішно діяло братство, 1616 р. засновано друкарню. Могилівський козацький полк, створений 1648 р., відзначився в боях з польською шляхтою під час Визвольної війни українського народу, згодом, у 70-х роках XVII ст., його очолював пращур письменника М. Гоголя, прихильник гетьмана Петра Дорошенка полковник Остап Гоголь. Про часи, коли в місті над Дністром перебував Шевченко, говорять архітектурні пам'ятки XVIII ст. – соборна церква, ряд інших будівель.²⁵

Що ще міг бачити у Могилеві-Подільському Тарас Григорович? Як свідчать архіви, вже на той час це було промислово-розвинене місто. Тут працювала суконна фабрика, свічково-сальні заводи, цукроварні і скотобійні, бондарний, кушнірський, шевський і ткацький цехи, чимало торговельних крамниць і заїжджих дворів...²⁶

Зрозуміло, він милувався мальовничим Дністром, що стрімко ніс свої води до Чорного моря.

У Мурованих Курилівцях Кобзаря могли почастивати смачними яблуками чи грушами, вирощуванням яких славилися місцеві жителі. Ще в XVII ст. під керівництвом відомого садівника Д. Маклера тут заклали розкішний парк. Над ним і долиною р. Жван велично знісся великий світлий палац, зведений 1805 р. графом С. Комаром. А отримав він Курилівці з рук самої Катерини II, коли тут відмовила присягати К. Коссаковська – "уродzona" Потоцька, одна із субсиденток проклятої Т. Шевченком Барської конфедерації. В мастку увагу привертала 4 гармати часів наполеонівських воєн. Міг бачити поет і споруджений за 4 роки до його подорожі цукровий завод.²⁷

Схема подорожі Т. Г. Шевченка територією Вінниччини

Далі шлях Кобзаря проліг до губерньського міста Кам'янця-Подільського, який зацікавив поета, насамперед, своєю старою фортецею на урвистому березі Смотрича, в якій тричі був ув'язнений Устим Кармалюк. Про "славного лицаря", як назвав Шевченко керівника селянського руху на Поділлі, він ще в дорозі почув немало спогадів і переказів. А в Кам'янці-Подільському учитель географії місцевої гімназії П. Чуйкевич 3 жовтня 1846 р. записав йому в альбом кілька народних пісень, серед них – "Ой, Кармалюче, по світу ходиш".²⁸

Про інтерес поета до постаті У. Кармалюка, зокрема, свідчить його запис у "Журналі" ("Щоденнику") від 20 травня 1858 р.; тут же він подав текст відомої у той час пісні про мужнього борця за соціальну справедливість:

"Повернувся я з Сибірі,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
Та не маю волі.
Слідять мене злії люди
День, час і годину.
Прийде туга до серденька,
То ледве не згину.
Комісари. Ісправники
За мною ганяють,
Більше вони людей били,
Чим я грошей маю.
Зовуть мене розбійником,
Кажуть, що вбиваю:
Я нікого не вбив іще,
Бо сам душу маю.
Візьму гроші в багатого,
Убогому даю,
І, так людей поділивши,
Сам гріха не маю.
Маю жінку, маю діток,

Однак їх не бачу.
Як згадаю про їх долю,
То гірко заплачу.
Треба мені в лісі жити,
Треба стерегтися...
Хоч, здається, світ широкий,
Та ніде подіться.

Сочинение этой весьма немудрой песни приписывают самому Кармалюку. Клеветают на славного лыцаря. Это рукоделье мизерного Падуры..."²⁹

Кармалюк.

Худ. Ф. Глушук (с. Старостинці Погребищенського району)

Повертаючись із тодішньої адміністративної столиці Поділля, маршрут Великого Кобзаря проліг через населені пункти колишнього Літинського повіту: Теси, Іванівці, Педоси Шляхові, Вугли, Митник, Зозулинці, Петриківці. Проте найбільш вартими уваги і цікавими для досліджень на цьому шляху були Хмільник та Уланів.³⁰

Хмільник – дуже давнє і вічно молоде місто. Воно стоїть на місці колишнього зруйнованого і спаленого болохівського містечка Бозький Острів. Поселення під назвою Хмельник пов'язують безпосередньо з литовським завоюванням, хоча за легендами заснування міста відносять до другої половини XIII ст. У 1448 р. йому було надано Магдебурзьке право. У свій час у Хмільнику діяли загони Северина Наливайка, Павла Бута (Павлюка) та інших повстанців. Тут неодноразово бували Максим Кривоніс, Богдан Хмельницький, інші відважні ватажки визвольного козацького руху. Особливо знаковим є 15 червня 1649 року. Тоді Богдан Хмельницький перебував у Хмільнику перед відомою Пилявецькою битвою з військами Речі Посполитої. Резонно нагадати, що у 1659 р. у Хмільнику містилась резиденція гетьмана України Івана Виговського.³¹ Тогочасні події, народний епос про них, подвиги та слава героїв неабияк цікавили Т. Шевченка.

В Уланові, офіційний відлік заснування якого датується 1362 роком, його увагу, безумовно, привернули збудована у 1777 р. за проектом І. Григоровича-Барського Вознесенська церква³² та численні кургани, що височіють на його околицях по берегах р. Сниводи (Синьої Води) – як німі свідки минулих бурхливих епох.

Подорож на Поділля і Волинь дала Т. Шевченкові дуже багато. Перед ним відкрилися нові обшири рідної землі, її своєрідна природа, побут і звичаї, а головне – настрої місцевого населення, яке жило спогадами про боротьбу за волю і з надією на кращі часи.

Нині важко судити, де Кобзар зупинявся найдовше. Але, без сумніву, поета найбільше цікавили ті місця, де в минулому відбувалися події визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських поневолювачів, а також ті, що пов'язані з Коліївщиною та антикріпосницьким рухом під проводом Устима Кармелюка, який хотів "відновити гайдамаччину".

Сумні враження zostалися у поетовому серці, коли він довідався про розправу царських властей над учасниками антикріпосницького руху, очолюваного Устимом Кармелюком. Т. Шевченко ще бачив закутих у кайдани повстанців, яких гнали з кам'янець-подільської в'язниці до Сибіру на каторгу, чув прокляття вдів на адресу царських посіпак. Звичайно, Кармелюка вже не було в живих, проте ще не вщухали повстання у Літинському, Летичівському, Проскурівському, Ізяславському, Старокостянтинівському та інших повітах Поділля. Бунтувала сусідня Галичина. Це все не пройшло повз увагу поета.³³

Його цікавили руїни колишніх фортифікаційних споруд, існуючі маєтки, церковні споруди, кургани, козацькі могили. Не випадково у своїй повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали" він писав:

"На полях Волыни и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами массивных замков и палат, некогда великолепных... Что же говорят пытливому потомку... частые могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе..."³⁴

На жаль, зібраний та опрацьований фольклорно-етнографічний матеріал до нас не дійшов. Після повернення з експедиції за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві Т. Шевченко був заарештований і відправлений до Петербурга. Хоч III-й відділ не зміг довести його участі у цій таємній політичній організації, проте відніс до особливо небезпечних

політичних ворогів самодержавства. Було вирішено: "Художника Шевченко за сочинение возмутительных и в высшей мере дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский Отдельный корпус, с правом выслуги, поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений". Затверджуючи це рішення III-го відділу, Микола I власноручно збоку написав:

"Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать".³⁵

З уст народних

Худ. Е. Руппельт (с. Соболівка Гайсинського району)

Збереглись лише тексти трьох народних пісень. Під час обшуку уже на засланні в 1850 р. поет пояснив: "Стихи и песни на малороссийском наречии не моего сочинения, а записанные мною во время бытности моей в Киевской, Каменец-Подольской и Волынской губерниях, как песни народные".³⁶

ПОДІЛЛЯ В ТВОРЧОСТІ ПОЕТА

Через роки заслання, крізь злигодні тяжкого "солдатського нежиття" проніс він у серці переживання тієї незабутньої осені, хоч, за висновком професора Бориса Хоменка, драматична історія Поділля хвилювала творчу уяву Шевченка ще в часи його навчання в Академії мистецтв. Тут, на берегах холодної Неви, в похмурій столиці імперії Романових йому ясніла Україна, її героїчна боротьба за волю і незалежність. Так лягли на папір його романтичні поеми "Іван Підкова" (1839) і "Гайдамаки" (1839 – 1841).

У першій з них змальовано морський похід запорожців до турецьких берегів під проводом відомого козацького ватажка Івана Підкови. Хоч як бушує синє море, він зберігає спокій і рівновагу, упевнено веде козацьку флотилію проти ворога, щоб завдати йому застережливого удару та визволити українських бранців. Завзяттям сповнений заклик І. Підкови:

Нехай ворог гине!
Не в Синопу, отамани,
Панове молодці,
А у Царград, до султана,
Поїдемо в гості!

Насправді Іван Підкова участі в морських походах не брав. Помилка пов'язана з публікацією в альманасі "Запорожская старина" (ч. I, X., 1834) народної думи про похід козаків через Чорне море під проводом Серпяги, у примітці до якої І. Срезневський висловив припущення, що Серпяга і Підкова – одна й та ж особа.

З історичних джерел відомо, що Іван Підкова, молдаванин за походженням, був запорозьким козаком. На теренах сучасної Вінниччини сформував козацькі загони, з якими приєднався до війська гетьмана Якова Шаха і виступив проти ставленика Туреччини молдавського господаря Петра

Мірчі. У ході бойових дій П. Мірча зазнав поразки, і в листопаді 1577 р. І. Підкову було проголошено правителем Молдови. Наступного року велике турецьке військо розпочало наступ на Молдову. І. Підкова змушений був відступити в Україну – на Брацлавщину. Але тут, у Немирові, його позрадницьки заарештував брацлавський воєвода Ян Збараський. За наказом польського короля на вимогу султана героя було страчено у Львові. Про інтерес Шевченка до цієї постаті свідчить той факт, що Івана Підкову згадав він і в поемі "Гайдамаки", мав намір створити офорт "Іван Підкова у Львові" і включити його до 2-го випуску "Живописной України".³⁷

Як зазначає той же Б. Хоменко, зацікавили поета й інші видатні постаті в історії України, життя і діяльність яких пов'язана з Поділлям. Через два роки після подорожі у Подільський край він написав вірш "У неділеньку у святую" (1848), присвячений керівникові козацького повстання 1594 – 1596 років Северинові Наливайку. Син кравця з м. Гусятина на Поділлі, С. Наливайко брав участь у поході запорожців проти турків і татар, був на військовій службі у князя Костянтина Острозького, а 1594 р. організував на Брацлавщині загін нереєстрових козаків, з яким підтримав антипольський виступ жителів м. Брацлава.

Отримавши військову допомогу із Запорізької Січі, повстанці під проводом С. Наливайка оволоділи Баром, Гусятином, Каневом, Черкасами та іншими містами і рушили на Волинь та Білорусь. Боротьба проти польських окупантів охопила не лише Правобережну Україну й Білорусь, а й Галичину, активізувала антифеодальний рух у Литві й Польщі. Лише за допомогою переважаючих військових сил польській владі вдалося придушити повстання. Северин Наливайко увійшов в історію України як талановитий козацький полководець, про нього складено народні думи та пісні.

Про героя Визвольної війни українського народу проти шляхетської Польщі, кальницького (вінницького) полковника Івана Богуна Т. Шевченко писав у поемі "Гайдамаки" і трагедії "Никита Гайдай".

У ряді поетичних творів він оспівав гайдамацький рух, який активно розгорнувся у XVIII ст. на Правобережній Україні і був спрямований проти польського окупаційного режиму. Його ареною стало і Поділля.

Гайдамаки
Мал.
В. Петренка
(м. Вінниця)

Гайдамаків поет називає борцями "за святу волю – правду". У творах, присвячених цій героїчній сторінці української історії, він скористався поетикою народних пісень і переказів.

Зацікавила його, зокрема, відома пісня "Ой був в Січі старий козак", у якій народ засудив відступництво Сави Чалого. Відомо, що деякий час С. Чалий був козаком на Запорізькій Січі, потім служив сотником надвірного загону польських магнатів Четвертинських. Коли ж 1734 р. у Шаргороді почалося гайдамацьке повстання під керівництвом Верлана, яке охопило велику територію України, він перейшов на бік

повстанців, відзначився у боях з польською шляхтою. Цей народний рух був придушений, як відомо, за допомогою російського війська. С. Чалий в 1736 р. склав присягу на вірність польській владі, одержав маєтки, став запеклим ворогом свого народу. Гайдамаки із загону Гната Голого 1741 р. стратили зрадника у його маєтку в с. Степашках (нині Гайсинського району).

Найгрізніший же вибух визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти у XVIII ст. Т. Шевченко відтворив у поемі "Гайдамаки". Це – художня епопея про повстання 1768 р., відоме в історії під назвою "Коліївщина", яке очолили козаки Максим Залізняк та Іван Гонта. Почалося воно в урочищі Холодний Яр поблизу Чигирина, швидко поширилося на все Правобережжя. І на Поділлі "ходили гайдамаки з святими ножами", розправляючись із шляхтою та її прибічниками. Поет правдиво змалював криваві злочини окупантів, які в лютому 1768 р. створили у м. Бару на Вінниччині так звану Барську конфедерацію – збройну організацію, спрямовану проти українського народу з метою збереження своїх необмежених прав. Це й переповнило чашу народного терпіння. Героїкою і завзяттям дихає кожна сторінка твору. Особливо вражає своїм психологізмом кульмінаційний розділ поеми "Гонта в Умані", в якому порушено складну проблему особистих, родинних почуттів і громадянського обов'язку людини. Іван Гонта постає як символ жертовної любові до України.³⁸

Страта Івана Гонти в с. Сербях, мученицька смерть селянського ватажка викликали співпереживання поета, його гнівний голос на захист поневоленого народу.

У поемі "Варнак" і в однойменній повісті, малюючи образ кріпака, що став на шлях помсти панам, Т. Шевченко використав деякі факти й сюжетні лінії, пов'язані з діяльністю У. Кармалюка.³⁹

Подільська природа і люди, історія і культура складають зміст поеми "Меж скалами, наче злодій" (1848), віршів "Ой виострю товариша" (1848), "Марку Вовчку" (1859), повісті "Художник" (1856), щоденника "Журнал" (1857 – 1858), листів, ілюстрацій до книги М. Полевого "История Суворова" ("Прощання Суворова з солдатами в Тульчині") (1842).⁴⁰

У тій чи іншій мірі подільські мотиви звучать й у деяких інших його творах. Цю споконвічну складову частину України, як, власне, усю Україну, він любив безмежно й щиро. Тому так полум'яно звертався до співвітчизників:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкою минуту
За неї Господа моліть...

**Реве та стогне Дніпр широкий...
Мал. В. Петренка**

В ІМПЕРСЬКИХ ЛЕЩАТАХ

Зате не любила, зневажала його російська царська влада. Як й усе українське...

Ще за царювання Миколи I, який запровадив обов'язкову попередню цензуру друкованої продукції, з Петербурга в Україну надійшов суворий наказ пильно стежити за українською літературою, не допускати в ній "переваги любові до батьківщини", тобто до України, "над любов'ю до вітчизни", тобто до імперії. Політично неблагонадійним вважався всякий, хто виявляв інтерес до українських старожитностей, історії, літератури, мови – цементуючої сили української нації. У Московському університеті знайшлися навіть професори, які в лекціях і в пресі стали цілком серйозно запевняти, що українська мова є та сама російська, але попсована польською.

Тому значне занепокоєння царських властей викликав поданий на розгляд цензури на початку 60-х рр. XIX ст. український переклад Євангелія, зроблений Ф. Морачевським. Спеціально утворена комісія Синоду винесла безапеляційне рішення: визнати рукопис небезпечним і шкідливим лише через мову перекладу. Спроба донести слово Боже до українців їхньою рідною мовою була зустрінута вкрай неприязно як світською, так і церковною владою Російської імперії.

Одразу ж потому царський міністр внутрішніх справ П. Валуєв 18 липня 1863 р. видав і розіслав в усі українські губернії циркуляр, яким суворо заборонялося друкування українських книг "навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу". Навчання українською мовою визначалося ним як політична пропаганда, а ті, хто за це брався, звинувачувалися в "сепаратистських задумах, ворожих Росії і загибельних для Малоросії".

Слова валуєвського циркуляра про те, що й самої української мови як такої "не було, не має і бути не може", свідчили про відверто антиукраїнське спрямування всієї внутрішньої політики царського уряду.⁴¹

Згодом тиск царату ще більше посилювався. В середині 70-х рр. XIX ст. в Петербурзі була створена таємна урядова комісія, що мала виробити ефективні заходи боротьби проти українства. Після майже року роботи ця комісія дійшла висновку, що "допустити окрему літературу простонародним українським нарідчям означало б покласти тривалий ґрунт для переконання у можливості відокремлення, хоча б і в далекому майбутньому України від Росії".

Доповідну записку з проектом відповідного указу негайно відправили Олександрю II, котрий тоді перебував на відпочинку в німецькому місті Емс. 17 травня 1876 р. цар підписав цей ганебний указ, який повністю заборонив друкувати будь-які книжки українською мовою (навіть тексти до музичних творів) або ввозити таку літературу з-за кордону, говорити українською мовою на театральній сцені. Саму назву "Україна" царська цензура заміняла на "Малоросія".⁴²

Тому таким нелегким був шлях Шевченкового слова до народу під кормигою "старшого брата". Імперія ненавиділа і боялася поета, що знайшло своє відображення навіть в усній народній творчості. Так, дослідник І. Глинський записав 1940 р. у с. Потуш Немирівського району досить промовисту легенду "Як Шевченко царя Росії обвів навкруг пальця". В ній повідувалося:

"Цар Микола (ще той, за якого панщина була) дуже не любив Тараса Шевченка. А не любив його за те, що Шевченко колись написав про царя та царицю-небогу, як опеньок засушену, дуже смішні й уїдливі вірші. Написав і людям пороздавав. Микола-цар не міг витримати такого посміху і вирішив вислати Шевченка з рідної землі.

Задумав цар розплату і на другий день послав жандармів з Петербурга на Україну. Зловили жандарми Шевченка і привезли зв'язаного до столиці. Витріщився на нього цар російський і закричав:

– Як ти смієш насміхатися над царською країною! Забирайся з моєї землі! Щоб ти ніколи не ставав своїми ногами на мою землю!

І схопили жандарми Шевченка, і завезли його в далеку пустиню. Живи, мовляв, на чужій землі.

"Караюсь, мучюсь, але не каюсь..."
Лінографюра Е. Руппельта

І жив там Шевченко дуже довго, і мучився, і скуцав за рідною Україною, де хазяйнував цар Микола.

І от одного разу дізнався Шевченко, що цар погнався десь там до Австрії чи Франції. Тоді взяв він, Шевченко, гроші і наняв фуру та й поїхав у село, і купив собі фуру чужої землі. Сів на ту землю зверху і їде собі в рідний край, до

Дніпра. Їхав він довгенько-таки, бо пустиня – це пустиня: безводна і безлюдна. І поки приїхав на Україну, вже й цар летить у кареті назустріч. Побачив Шевченка і як заверещить:

– Ти чого приїхав на мою землю? Я ж казав тобі, щоб ти ніколи не ходив на моїй землі і навіть ноги на неї не клав.

– Не кричи на мене, царю, бо я їду і стою не на твоїй землі, а на чужій. Ось, коли не віриш, можеш подивитися довідку. Там написано, де я купив цю землю і скільки заплатив.

Цар Микола побачив, що Шевченко обвів його навкруг пальця, і як дременув, то аж закуріло. Тільки його й бачили.

От за що не любив цар нашого Шевченка, а з Шевченком і нас".⁴³

Лютували царські сатрапи і на Поділлі, докладали зусиль, щоб затьмарити образ співця України, заборонити, взяти під арешт його музу, перешкодити вшануванню його пам'яті. Так, влітку 1883 року в Немирівській чоловічій гімназії інспектором Гербко були вилучені в деяких учнів заборонені книги і серед них поетичні твори Т. Г. Шевченка. Зокрема, в учня Волянського знайдено поему "Наймичка", а в учня В. Тарнавського – "Катерина". У зв'язку з цим педагогічна рада гімназії постановила, що "книги, які не мають для учнів ні виховного, ні наукового значення, не можуть знаходитись у числі книг навчального закладу".⁴⁴

20 квітня 1909 р. директор народних шкіл Подільської губернії у категоричній формі зажадав припинити поширення книжки "Життя Тараса Шевченка", а ті її примірники, що вже встигли розійтися серед учнів, наказав відібрати. Тут же чиновник від освіти зазначив, що кошти, виручені за це видання, мали піти на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві, а це, мовляв, суперечить інтересам Російської імперії. 24 червня того ж року окупаційна влада розпорядилася вилучити з бібліотек твори поета.⁴⁵

Та особливо царат боявся поширення "Кобзаря", про що, наприклад, засвідчують події, які сталися у с. Борівці (нині Чернівецького району) в період розгулу реакції.

Петро Крамар вчився тоді у місцевій трирічній народній школі. Керував нею демократ за переконанням Іван Маркович Миколайчук – пристрасний любитель української книги. Цю любов прищепив він також своїм учням.

"...Одного разу Миколайчук повернувся з Чернівців з цінним вантажем – трьома примірниками "Кобзаря". Два з них учитель передав своїм колегам – учителям сусідніх шкіл Моївки та Бабчинець.

Удень вчитель читав чарівну книжку своїм учням, увечері – дорослим, які збиралися в хаті Костянтина Гасича.

Та не всі в селі прихильно ставилися до крамольної книги. Місцевому багатієві Івану Блажку не подобалося, що селяни збираються в хаті сусіда.

І ось одного березневого дня біля приміщення школи зупинилися сани. Одягнений в мундир чоловік, який зайшов до вчителя прямо на урок, в присутності учнів відрекомендувався:

– Інспектор, уповноважений губернатора.

Не встиг інспектор закінчити, як рука потяглася до шафи.

Петро Крамар, а також його товариші Дем'ян Бурлака, Фока Бондар, Василь Романчук, Василь Остапчук підвелися з місць від несподіванки. Вони, як і учитель, знали: серед книг лежить "Кобзар". "Доля нашого "Кобзаря" вже вирішена, – майнула думка у Петра Крамара, – а книги, що в Моївці і Бабчинцях, можна ще врятувати". Він підійшов до вчителя і попросив:

– Дозвольте нам з Василем Остапчуком відлучитися.

Учитель дозволив.

Коли інспектор прибув у Моївку, а потім в Бабчинці, він ні в школі, ні у вчителів не знайшов жодного "Кобзаря".

А борівський вчитель Миколайчук відсидів у тюрмі двадцять років за те, що зберігав і читав іншим революційні книги.

Петрові Никифоровичу вдалося стати володарем чарівної книги тільки через десять років, у 1916-му".⁴⁶

У фондах Державного архіву Вінницької області зберігаються документи, що повідують, яких суворих заходів було вжито, щоб не допустити учнів вінницьких навчальних закладів до участі у відзначенні 100-річчя від дня народження Т. Шевченка.

"Як видно з газетних повідомлень, міські та земські управління виробляють план 25-го лютого цього року святкувати сторічні роковини народження малоросійського поета Т. Г. Шевченка, – повідомляв у циркулярному розпорядженні від 24 січня 1914 р. начальників середніх навчальних закладів і директорів народних училищ попечитель Київського навчального округу. – Передбачається залучити до цього свята в тій чи іншій формі також народну школу. Так, наприклад, мається на увазі в день ювілею організувати в міських та земських училищах роздачу учням вибраних творів поета (так зв. "Малий Кобзар"), його портретів, життєопису, влаштовувати публічні акти з відповідними виступами та читаннями, в театрах давати урочисті вистави з запрошенням на них учнів... Я не знаходжу ніяких підстав брати участь у ювілейному вшануванні пам'яті названого поета".

Цей циркуляр був розісланий у всі навчальні заклади Поділля.

Подільське жандармське управління теж робило все можливе, щоб заборонити відзначення ювілею Т. Г. Шевченка. В таємному циркулярі, розісланому повітовим справником у лютому 1914 р., було наказано:

"Вживати рішучих заходів проти намагання революційних мас влаштовувати демонстраційні виступи".

Жандармське управління особливо пильнувало за розгортанням руху по вшануванню пам'яті поета. Начальник цього управління своїм донесенням від 26 лютого 1914 р. Київському губернському жандармському управлінню повідомляв, що "настрій українофілів піднесений, готуються до вшанування пам'яті Шевченка. Доручено співробітникові пильно слідкувати за приготуванням до вшанування пам'яті Шевченка".⁴⁷

У фонді Жмеринського двохкласного залізничного училища зберігається тодішній таємний циркуляр інспектора народних училищ 5-го району Подільської губернії від 5 лютого 1914 р., в якому говориться: "Вследствие циркулярного предложения господина попечителя Киевского учебного округа от 24 января 1914 г. за № 3231 / 365 и предложения господина директора народных училищ Подольской губернии за № 768... предлагаю Вам, милостивый государь, не допускать как распространения украинской юбилейной литературы среди учащихся, так и вообще каких-либо отступлений от обычного хода будничной учебной работы в день Шевченковского юбилея во вверенном Вам учебном заведении".

Окремий циркуляр надіслав попечитель і в Могилів-Подільську чоловічу гімназію з приводу того, що стіни залів окремих класів прикрашаються портретами письменників, "литературная деятельность которых не служит предметом школьного обучения..., причем портреты Шевченко и Короленко нередко выделяются среди других своей величиною и бывают украшены вышитыми полотенцами, зеленью и т. п." Циркуляр нагадує, що "украшение портретов зеленью, цветами, вышивками и т. п. допускается лишь при официально разрешенных актах чествования писателей".⁴⁸

Видається досить промовистим й уривок зі статті З. Євшана "Просвіта" в минулім і "Просвіта" сьогодні", опублікованій в газеті "Вінницькі вісті" 17 жовтня 1941 р.:

"...Ще після російсько-японської війни 1905 р. царат мусів дати деякі куці свободи та обіцянки народів. Так, у нас на Великій Україні виникають на селах і містах товариства "Просвіта", які вдарили у дзвін на сполох і розпочали будити в українському народі національну свідомість, видавали багато українських книжок, газет та часописів, вели велику культурно-освітню роботу, виховували українців – були ясним вікном серед похмурої ночі реакції.

Але шлях розвитку української "Просвіти" за царату був пережитий під чоботом царського жандарма. Згадаймо, що на 105 роковини народження Т. Г. Шевченка на могилу великого Кобзаря ліг царський стражник, розганяючи українців з мітингу.

Коли почалася у 1914 р. імперіалістична війна, російський царат на другий день уже скористався з того й закрив українську "Просвіту" і в Києві, і по всій Україні...

Прийшов 1915 р. Москалі захопили Галичину і першою перемогою їх було нищення української "Просвіти", бібліотек, музеїв. "Кобзар" та портрет Шевченка знищено..."⁴⁹

Не відстала у цій ганебній справі і нова, більшовицька, влада. Якнайкраще її національну політику характеризують події, що сталися у березні 1921 р. у Браїлові (тепер Жмеринського району). Місцева молодь вирішила відзначити 60-річчя від дня смерті поета виставою його драми "Назар Стодоля". Відбулася вона 10 березня, пройшла з великим успіхом. А через кілька днів чекісти заарештували і розстріляли всіх аматорів сцени.⁵⁰

Та згодом "влада робітників і селян" пішла іншим шляхом, зрозумівши, що одверто перекреслити і заборонити Шевченка неможливо. Почалося фальшування його творчості, інтерпретація її в дусі офіційної ідеології, вилучення окремих творів, заборона співати "Заповіт", покладати квіти й читати вірші поета біля пам'ятника в Києві 22 травня – в

день перепоховання його на Чернечій горі.⁵¹ Сам же пам'ятник у столиці УРСР був відкритий лише 6 березня 1939 р.

Тоді ж, заграючи з народом, влада зважилася на відзначення 125-річчя з дня народження Кобзаря. У лютому 1939 р. у Вінницьку область прибула бригада, надіслана урядовим комітетом по відзначенню ювілею поета. Відбулися масові вечори-зустрічі з робітниками підприємств, службовцями, вчителями. В гості до козятинців і жмеринчан завітали письменники В. Сосюра, А. Шиян, І. Гончаренко, які прочитали власні твори...⁵²

Активним виявився наступ на Шевченкове слово й роки нацистської окупації Вінниччини.

"...Немцы разрешали украинцам думать только о физической работе, – читаємо в одному з архівних документів. – В фашистской газете "Нове українське слово" было напечатано выступление рейхскомиссара Украины Коха, в котором он обрушился на украинцев за увлечение украинской культурой и требовал не увлекаться Шевченко, песнями бандуристов, а больше думать о работе в фашистской Германии".⁵³

Аналогічно вели себе й румунські прибічники А. Гітлера (значна частина Вінницької області, як відомо, в роки Другої світової війни входила до складу так званої "Трансністрії").

Уже першого вересня 1941 року румунський уряд заборонив усі українські організації на українських територіях, що опинились під його контролем. Згодом не забарилися інші заходи по їх "румунізації". Як на державному, так і на місцевому рівнях.⁵⁴

22 листопада префект Тульчинського повіту надіслав старостам районів розпорядження:

"Біля будинків управ сіл необхідно почепити прапор румунський. В жодному закладі не може бути вивішений прапор український без прапора румунського".^{54a} Невдовзі про український прапор не йшлося взагалі:

"Старості с. Шендерівки [Чернівецького району].

Розпорядженням № 1245 від 14 лютого 1942 року [повітової префектури]... кожна сільська управа повинна мати Румунський 3-х кольоровий прапор, який вивішується в святкові дні...

Претор Цуркан".⁵⁵

Влітку того ж року дійшла черга до іншої української символіки, а також українських написів на фасадах будівель, дороговказях, громадських місцях. "...Всі написи і герби українські зняти і на їх місці зробити написані на румунській мові...",⁵⁶ – вимагалось в наказі губернаторства № 31284 / 942 від 20 червня 1942 року.

Масово змінювалися власні назви господарств, підприємств. Так, наприклад, у тодішньому Шпиківському районі колективне господарство ім. Шевченка (с. Левківці) стало називатися "Плугарул".

За розпорядженням властей, зі стін знімалися портрети українських громадських діячів, письменників. Заборонялося користуватись навіть їхніми фотокартками, не кажучи про твори українських майстрів слова:

"Відділення жандармерії Могилева.

Службова записка № 464 від 28 червня 1942 р.

Інформовано, що в книжковім магазині м. Жмеринки виставлено у вітрину українського поета Т. Шевченка, а також альбом з портретом цього поета. Дано розпорядження відділенню жандармерії Жмеринки зняти ці фотокартки..."⁵⁷

Та попри все, образ Шевченка, його пророче слово завжди жили в серці нашого народу. Посаджені у ті важкі часи зерна всенародної любові до Великого Кобзаря, врешті, дали потужні сходи.

Після вікопомної перемоги над німецько-фашистськими загарбниками, щоб не ототожнити себе з нацистськими окупантами, радянській владі довелося демонстративно полю-

бити українського генія. Щоправда, у чітко визначеній ідеологічній площині.

"...Натхненний вільнолюбними творами великої російської літератури, Т. Шевченко разом з Чернишевським, Добролюбовим, Некрасовим підніс свій мужній голос проти самодержавно-кріпосницького ладу царської Росії, кликав "громадою обух сталить", висловив безсмертну віру в прихід нової, вільної сім'ї народів, – читаємо, наприклад, в одній із публікацій газети "Вінницька правда" (1951 р.). – Перекоаний інтернаціоналіст, "перший воістину народний поет", Тарас Шевченко гнівно картав царську Росію... Ось чому він близький і дорогий всім народам багатонаціональної радянської країни. Грузинський народ в листі до товариша Сталіна писав:

Дорог Пушкин нам, Некрасов.
Дорог нам и Лев Толстой.
Мы у Гоголя пленились
Украины красотой.
Любим стих Шевченка гневный...

Більшовицька партія відстояла образ Шевченка від зазіхань різних ворогів, зберегла його творчість від фальсифікації українських буржуазних націоналістів та безрідних космополітів...

Великі і благородні мрії поета здійснились. В нашій країні партія згуртувала нову вільну сім'ю народів, які впевнено будують комунізм. Нашадки скривджених героїв поета стали Героями Соціалістичної Праці, справжніми хазяїнами своєї землі...

Озброєний могутньою технологією, вільний український народ в братерській сім'ї народів Радянського Союзу зводить світлий Дім Комунізму... Тарас Шевченко безсмертний, як народ, якому він присвятив усе своє життя. Разом з найбільшими геніями людства він увійде в сонячне суспільство комунізму..."⁵⁸

6 серпня 1959 року виконком Вінницької міської Ради депутатів трудящих вирішив: "Присвоїти новозбудованому кінотеатру на площі 8 Березня м. Вінниці ім'я Т. Г. Шевченка".

Його ім'я також стала носити Вінницька середня школа № 30.⁵⁹

З'явилися вулиці, площі Шевченка, іменем Кобзаря стали називати населені пункти, колективні господарства. Так, станом на 1986 рік на Вінниччині села з однойменною назвою (с. Шевченка) були у Барському, Літинському, Немирівському та Теплицькому районах, с. Шевченкове – в Барському, Жмеринському та Іллінецькому районах, с. Шевченківка – у Теплицькому районі; колгоспи імені Шевченка – в селах Великі Крушлинці Вінницького, Кунка Гайсинського, Северинівка Жмеринського, Варварівка Іллінецького, Голубівка Калинівського, Тернівка Козятинського, Андріяшівка Крижопільського, Сиваківці Липовецького, Воєводчинці та Біляни Могилів-Подільського, Степанки Мурованокуриловецького, Мухівці Немирівського, Юшківці Оратівського, Рудницьке Піщанського, Очеретня Погребищенського, Костюківка та Петрашівка Теплицького, Бушинка Тиврівського, Кислицьке Томашпільського, Четвертинівка Тростянецького, Журавлівка Тульчинського, Сміла Хмільницького, Копистирин Шаргородського районів...

Назви населених пунктів зберігаються й нині.

З "НЕМИРІВСЬКОЇ КОЛИСКИ"...

Власне, з іменем Тараса Шевченка історія Вінниччини пов'язана вже протягом трьох століть: від першої половини ХІХ до початку ХХІ ст. Уродженці Вінниччини, а також ті діячі, які жили й плідно працювали на її теренах, зробили значний внесок до Шевченкіани, настільки помітний, що сьогодні без нього не можна уявити увесь комплекс досліджень життя і творчості найбільшого поета України, його популяризації і пошанування.

Першими у великому списку цих вінничан стоять імена сучасників поета, його друзів та знайомих: і тих, хто тривалий час спілкувався з ним, відіграв певну роль у його житті, й інших, котрих лише раз, може й випадково, осяяла зоря Шевченкового генія. І найперше місце у цьому ряду посідає художник Іван Сошенко, який познайомився з Т. Шевченком під час навчання в Академії мистецтв у Петербурзі, сприяв його викупу з кріпацтва, надав йому притулок у своєму найманому помешканні. Його спогади про поета записав біограф Шевченка, письменник Михайло Чалий, який теж особисто був знайомий із Кобзарем, впродовж багатьох років збирав матеріали про поета, видав у 1882 р. книжку "Життя і твори Шевченка".

Десять років І. Сошенко провів у Немирові (1846 – 1856), а з них – близько двох років викладав малювання у місцевій гімназії, розповідав своїм колегам та учням про Т. Шевченка, знайомив з його поезією.⁶⁰

У 1960 р. в м. Немирові відомій подільській фольклористці Євдокії Горб пощастило записати легенду про І. Сошенка, яку вона назвала "Що зберегла людська пам'ять":

"Від художника Івана Сошенка до його знайомих у Немирові різними стежками дійшли обірвані клаптики відголосків про його останню розмову з Тарасом Шевченком, ко-

ли поет після заслання зустрівся з своїм старим другом у Києві. Сошенко запросив Шевченка до себе. Розглядали картину Сошенка "Хлопці-риболови". Зайшла мова про Немирів, де була написана ця картина...

– У Немирові, – розповідав Сошенко, – хльобнув я гіркої юшки на посаді учителя рисування і креслення тамошньої гімназії. Щоденно по чотири уроки. А нагорода мізерна – всього шістнадцять карбованців та декілька копійок. Тяжко було. Але коли дивився у допитливі очі гімназистів Страшинського, Орловського, Гуйського, то готовий був ще стільки працювати з ними. Великого обдарування були ті хлопці. Страшинський став відомим портретистом, Орловський – пейзажистом, а Гурський – скульптором.

Все могло б бути, та директор гімназії був жорстоким деспотом, всяко принижував людську гідність не тільки учнів, але й учителів. Вже в перші місяці праці в гімназії Сошенко відчув дивацтво директора. Приходить надвечір Сошенко додому. Жив далеченько, на краю містечка. Падав дощ, кругом болотнеча. Прийшов мокрий, голодний. Тільки встиг скинути свій плащ, мундир, вдягнувся у халат, сів до самовара, щоб трохи загрітися. Тут хтось постукав до дверей.

– Пожалуйте к директору! – заговорив гімназійний сторож.

– Не знаєте чого?

– Не могу знать. Стало быть имеется важное дело, коль велено вас звать в такую ненастную погоду, – пояснив сторож.

Явився Сошенко на квартиру до директора. Він в персидським халаті сидів у кріслі і трубку покурював.

– Визивали? Що скажете?..

– Вы, любезнейший Иван Максимович, отлично чините карандаши. Будьте добры, почините мне парочку да жене один.

– Невже тільки для олівців і покликав? – подумав Сошенко. – Ні! Для приниження.

Постругав олівці, а лють аж трясє руки художника. Так хотілося плюнути в ситу пику, та стримався.

– Нічого більше не звелите робити? – запитав.

– Нічого, покорно благодарю! – відкланявся директор.

Якось влітку Сошенко пішов рибу ловити. Тільки сонце зійшло. Побачив хлопчика на сирім піску, паличкою щось скоро рисував. Захопився, що й не помітив. Глянув художник, а то слуга директора гімназії Федько. Похвалив Федька за рисунок на піску і звелів йому прийти завтра до нього в клас. Кожну середу приходив Федько до класу Сошенка, одержував тут папір, олівці. Директор гімназії у середу рідко приходив.

Однієї середи, на горе, прийшов-таки директор гімназії. Він наказав наглядачеві роздягти двох учнів, що побилися, і добре висікти різками. І ще звелів на цей суд над хлопчиками покликати Сошенка. А цей вів урок рисунку і не вийшов. Директор вдерся в клас і забрав Сошенка. Коли ж тут побачив свого кріпака Федька за рисунком, то закричав і наказав роздягнути хлопчика та висікти різками. Та побиття Федька гімназійним сторожем не задовольняло директора. Він вхопив від сторожа різки і почав молотити Федька, що лементував у синяках. У цю мить Сошенком потрясло, він зробив крок, щоб дати ляпаса директорові і оборонити Федька. Раптом йому почорніло в очах – він впав в обморок і повалився на підлогу. Тут прискочив якийсь гімназист, глянув на скоєне – і вдарив з усієї сили директора в обличчя...

Після цієї події Сошенко захворів, а коли прийшов до себе, подав рапорт на звільнення з гімназії. А гімназиста, що відважився посягнути рукою на їх величність директора, висічено до крові різками і з вовчим білетом викинуто з гімназії. Кріпак Федько почав кашляти кров'ю. І на пагорбі не-

мирівського кладовища появилася ще одна могила з дерев'яним хрестом без імені і прізвища.

Шевченко, кажуть, вислухав ті гіркі Сошенкові розповіді, схилив голову та й заплакав. Поет пригадав свою молодість. Встав, обурений, і промовив:

Т. Г. Шевченко.

Худ. Ф. Глушук

– Так, пани кров п'ють з простолюддя, а підпанки жили витягують. Та вже недовго. Настане суд, і обкровавлені про волю заговорять. Так буде!"⁶¹

У цій же гімназії, ще заставши у Немирові І. Сошенка, з вересня 1855 р. почав працювати Опанас Маркович, випускник Київського університету, талановитий фольклорист і етнограф та добрий знайомий Т. Шевченка. Як учасник таємного Кирило-Мефодіївського братства, він був заарештований і засланий до міста Орла на кілька років під нагляд поліції. Звільнений, прибув до Немирова разом із дружиною, яка саме тут підготувала збірку "Народних оповідань", повість "Інститутка", низку інших творів і стала класиком української літератури під іменем Марко Вовчок. У лютому 1858 р., повертаючись із заслання, Т. Шевченко прочитав "Народні оповідання", назвав їх "натхненною книгою". Поет

написав вірша "Марку Вовчку", привітав її поезію "Сон", зустрівся з нею у Петербурзі.

У цьому ж місті, і в ті самі роки, Т. Шевченко зустрівся з видатним російським поетом Миколою Некрасовим, народженим у Немирові (його мати Олена Андріївна Закревська родом із Вінниччини). М. Некрасов глибоко цінував українського поета, писав про нього, зокрема, йому належить відомий вірш "На смерть Шевченка".⁶²

Загалом, як наголошує ще один провідний на Вінниччині дослідник життя та творчості Великого Кобзаря, кандидат філологічних наук, заслужений працівник культури України Анатолій Подолинний – автор іменного словника "Тарас Шевченко і Вінниччина"⁶³ та численних статей про безсмертного українського поета, Немирів, і насамперед Немирівська гімназія, в середині XIX ст. стали осередком шанувальників творчості Т. Шевченка.

Серед гурту української інтелігенції переважали молоді, патріотично налаштовані вчителі (ті ж О. Маркович, Марко Вовчок, М. Чалий, викладач і громадський діяч І. Дорошенко та ін.). "Всі вони, – згадує Д. Вілінський, брат Марка Вовчка, – були українці, прихильники Тараса Шевченка, народники, і напевне уболівальники за долю меншого брата". Мемуарист назвав їх також "лицарями честі і товариства".⁶⁴

Сучасником Кобзаря був педагог і громадський діяч Ф. Я. Вороний. Народився він 1837 р. на Полтавщині у збіднілій сім'ї офіцера. Освіту здобував у Полтавській гімназії, яку закінчив із золотою медаллю, на історико-філологічному факультеті Київського університету, потім на педагогічних курсах. Феодосій Якович одним із перших висунув ідею створення безплатних недільних шкіл для бідних, входив до складу ініціативної групи, яка за допомогою попечителя Київського учбового округу М. І. Пирогова домоглася відкриття цих шкіл і постачала їх навчальними посібниками та канцелярським приладдям.

1859 р. Ф. Я. Вороний зустрічався з Т. Шевченком. А в січні 1861-го – підписав колективного листа до Тараса Григоровича з подякою за надіслані для київських недільних шкіл п'ятдесят примірників "Кобзаря". У 1863 – 1864 роках вчителював у Немирівській гімназії.⁶⁵

У 1846 р. гімназію закінчив, а в 1851 – 1862 рр. у ній викладав уродженець с. Ковалівка Немирівського району Юліан Беліна-Кенджицький, польський поет, котрий, навчаючись у Київському університеті, познайомився з Т. Шевченком та деякими членами Кирило-Мефодіївського товариства, залишив кілька сторінок щирих згадок про поета ("У Шевченка в Києві. 1846 р").⁶⁶

У 40-і роки в гімназії навчався Іван Клопотовський. Через багато років, працюючи в Астрахані, він познайомився з Т. Шевченком, про що надиктував свої спогади В. Кларку, опубліковані 1896 року.

На початку п'ятдесятих у гімназії навчався Стефан Бобровський, майбутній польський політичний діяч, який у Петербурзі увійшов до таємного революційного гуртка, де й познайомився з Т. Шевченком, котрий вбачав у польському визвольному русі можливість для боротьби з російським самодержавством.

У 1852 – 1855 рр. у гімназії викладав Матвій Симонов (псевдонім – М. Номис), фольклорист, етнограф і письменник, який, напевно, був знайомий із Шевченком і популяризував його творчість.⁶⁷

Випускник Немирівської гімназії Володимир Бернатович, будучи студентом Київського університету, брав участь у проводах труни з тілом Т. Шевченка з Києва до Канева, про що потім розповів у спогаді "Похорони Тараса Шевченка", надруковані у львівському журналі "Слово" за 19 липня 1861 року. Автор згадував, що в Броварах над труною виступали українці, представники російської та польської громадськості, а також серб, який і "висловив од усіх південних слов'ян:

болгарів, сербів, чорногорців – свою честь і шанобу для українського співця". Того ж року по дорозі до Праги Бернатович зупинився у Львові, розповів львів'янам про похорон поета.⁶⁸

Варто згадати й інших "немирівців", пов'язаних більше чи менше з життєвою долею і творчістю Т. Шевченка: польського поета А. Коженювського – уродженця с. Гоноратка теперішнього Оратівського району, автора пройнятих пафосом Великого Кобзаря віршів "Так є", "Реквієм", "Сьогоднішнім", "Сільським дзвоном", який з революційно-демократичних позицій відтворив події жорстоко придушеної у 1855 р. царським урядом Київської козаччини,⁶⁹ письменника Т. Єжа, котрий "писав про Шевченка, його твори й діяльність у Кирило-Мефодіївському товаристві у своїх щоденниках і листах",⁷⁰ науковця А. Ролле, який плідно співпрацював з В. Антоновичем і Л. Совінським – популяризаторами творчості Т. Шевченка, російського письменника Г. Мачтета, котрий у тринадцятирічному віці за співчуття учасникам польського повстання був виключений з гімназії, хоч і був круглим сиротою, – автора поезії "Последнее прости", яка стала відомою революційною піснею "Замучен тяжелой неволей", нарису "На могилі" (після відвідин Канева), що стверджує безсмертя поета, революціонера-народника В. Дебагорія (Мокрієвича), який, як і всі народники, використовував поезію Т. Шевченка у підготовці селянського повстання, покладаючи надію на суспільну пам'ять про минулу "гайдамаччину на Дніпрі", сподіваючись на спалах нового революційного руху в Україні...⁷¹

ХВИЛЮВАЛА ШЕВЧЕНКОВА МУЗА...

Та, зрозуміло, не лише Немирів причетний до імені поета світового рівня. Шевченкова муза, яка за висловом М. Костомарова, "завжди була чистою, шляхетною, любила народ, уболівала разом з ним за його стражданнями і ніколи не грішила неправдою і неморальністю", ⁷² хвилювала серця і западала в душі сучасників поета в Україні і за її межами. Не без її впливу взявся за перо публіциста і соціолога уродженець с. Антополя (тепер Калинівського району) Семен Олійничук. У своєму, на жаль, незакінченому творі "Історична розповідь природних або корінних жителів Малоросії Задніпровської, тобто Київської, Кам'янець-Подільської і Житомир-Волинської губерній про своє життя-буття" він гостро засудив феодально-кріпосницький лад Російської імперії. Зазнав С. Олійничук арешту і загинув у Шліссельбурзькій фортеці. ⁷³

З багатьма містами й селами Вінниччини пов'язані В. Антонович, видатний історик, який дуже високо оцінював поетичну спадщину Т. Шевченка, назвав його могутнім талантом, декабрист А. Бистрицький, польські поети М. Гославський, С. Гоцинський, Л. Совінський, Я. Комарницький, російський письменник-перекладач М. Гербель, художник К. Пржецлавський, службовці А. Венгжиновський та З. Недоборовський. Їхній внесок до Шевченкіани, хоч і не однаковий, але, в підсумку, великої ваги. Скажімо, Л. Совінський – один із перших перекладачів творів Т. Шевченка польською мовою, а саме: лірики, поем "Гайдамаки" і "Наймичка", автор окремої розвідки "Тарас Шевченко". ⁷⁴

Микола Гербель служив офіцером гусарського полку в Літині. Тривале перебування в Україні дало йому можливість настільки опанувати українську мову, щоб зрозуміти і відчувати геніальність поезії Т. Шевченка. 1856 р. М. Гербель почав

публікувати свої переклади з Т. Шевченка: "Думка" ("Нащо мені чорні брови"). У 1859 р. в Петербурзі, а до цього в 1847 році в Ніжині, зустрічався з поетом. У 1860 р. видав як упорядник і редактор "Кобзарь" Тараса Шевченка в перекладі російських поетів", в якому серед інших подав і своїх 11 перекладів. Це видання містило деякі нові вірші Т. Шевченка, яких не було в українському виданні, а також автобіографію

Катерина.
Худ. В. Петренко

поета, бібліографію його опублікованих творів. Примірник російського "Кобзаря" подарував авторові. У лютому 1861 р. Т. Шевченко вручив М. Гербелю автограф поезії "Поставлю хату і кімнату". Доповнений і доопрацьований "Кобзарь..." було перевидано 1869 та 1876 роках. Як зазначено в "Шевченківському словнику" (1976 р.), переклади М. Гербеля та деяких інших російських поетів мали помітні вади, проте сама поява повного перекладу "Кобзаря" прилучила до ознайомлення з поезією найбільшого українського митця слова велику читацьку аудиторію Росії ХІХ – початку ХХ ст.⁷⁵

Як відомо, з Вінниччини походять такі видатні митці слова, як Степан Руданський, Анатолій Свидницький, Петро Ніщинський. У цьому ряду стоїть Михайло Старицький, який багато років жив і творив на теренах Бугу та Дністра.

Літературознавці відзначають вплив традицій Т. Шевченка на творчість С. Руданського, звертають увагу на змістовні, ідейні й стилістичні перегуки з Шевченковими творами.

Поезія А. Свидницького прикметна шевченківськими мотивами національно-визвольної боротьби народу. Творчість Т. Шевченка стала для нього джерелом національної свідомості, зразком громадянської поведінки.

Найвидатніший твір композитора П. Ніщинського – музично-драматична картина-вставка "Вечорниці" до другої дії драми Т. Шевченка "Назар Стодоля". Визначний письменник і театральний діяч М. Старицький присвятив Т. Шевченку ряд віршів. Як режисер, часто ставив "Назара Стодолю", інсценізації М. Кропивницького "Невольник" і "Глум і помста" за мотивами Шевченкових творів.⁷⁶

ЛІТЕРАТУРНИЙ ВІНОК КОБЗАРЕВІ

Образ Шевченка, його пророче слово завжди жили в серці нашого народу. З художніми творами про поета виступили в різний час С. Васильченко, К. Андрійчук, Я. Івашкевич, М. Стельмах, Я. Качура, З. Тулуб, В. Колодій, В. Речмедін, Я. Шпорта, М. Зарудний, В. Юхимович, А. М'ястківський, С. Литвин, В. Грінчак, К. Курашкевич, В. Стус, Є. Гуцало, В. Забаштанський, П. Перебийніс, А. Бортняк, В. Яворівський, М. Студецький, Н. Гнатюк, М. Стрельбицький, М. Каменюк, С. Чернілевський, Т. Яковенко, В. Кобець, В. Рабенчук, В. Козак, Б. Шлапак, Б. Янчук, К. Лазаренко...⁷⁷

Ось лише невеличка частка творчого доробку письменників Вінниччини, вплетена у поетичний вінок Кобзареві:

Микола Студецький

Слово про Шевченка

Давно було – іще малим
Уперше плакав я над ним,
Над "Кобзарем", де Залізник,
Ярема й Гонта... А козак
Устав похилий із могили
І в степ пішов блідий, безсилий.
Де безталанна Катерина
Брела по полю в хуртовину,
Де на чужині рядовий
Солдат томився молодий
І, щоб не чув ніхто, не бачив,
Кував поезії гарячі,
Такі печальні і тяжкі,
Як ті страхітливі роки...
Страждав Шевченко у неволі,

Та не скорився грізній долі,
Він і в кайданах на царя
Сталив обух вогнем пера!

Володимир Забаштанський

В казармі

Моя пречиста зоре, освіти
Казармову печаль хоч тимчасово.
Високістю своєю освяти
Моє трудне і страдне моє слово.

Літа снігів у душу намели,
У крем'янющі спресувавши плити,
Напитися б гарячої смоли,
Щоб кригу, кригу тільки розтопити.

Давно надіями вже не живу
Прорвати заборон важку облогу.
Лиш днів і літ втрамбовую жорству,
Поволі мостячи в майбутть дорогу.

Медів не бачать збирачі перги,
Хіба не знав раніш, не знав про це ти?
Тяжкі за слово сплачують борги,
А за борги завжди тяжкі проценти.

Зреклися, врешті, слава й друзяки,
Тепер лише капралові належу,
Та після муштри, після все-таки
Потроху крадькома папір мережу.

Та ще благаю долю про одне,
П'ючи цю чашу полину смального,

Щоб слово хоч не зрадило мене,
Бо вже надіятись нема на кого.

Тетяна Яковенко

Шевченкове слово

Вдивляючись в поетову судьбу
Із кожним роком глибше і пильніше,
Я думаю: а що, коли б він був
Всього лише художником, не більше?

І малював церковні вітражі,
Якісь пейзажі і чиїсь портрети,
І одружився, і не бідно жив,
І обминув би злигодні поета?..

Домалювався б і до нагород,
До визнання, бо ж хист мав величезний.
Але ж за ним стояв його народ.
Німі раби стояли за Шевченком.

За них сказав. За нас усіх сказав.
Сказав за всі прийдешні покоління.
Його свята апостольська сльоза
Пропалює чорнобильське каміння.

Над чорним світом сходив, як зоря,
Був, як зоря, приречений згоріти.
І знав і про тюрму, і Кос-Арал.
І говорив. Не міг не говорити...

Якби мовчав... Та не гнівив... Якби...
Та малював... То мав би й нагороди...
То був би тільки дзеркалом доби.

А став душею рідного народу.

Ніна Гнатюк

Читає мати "Кобзаря"

Замерзлих шиб тонкі естампи
І віхтем іскри з димаря.
А ми схилились коло лампи –
Читає мати "Кобзаря".

Читає стиха і поволі,
Як міг навчити лиш лікнеп,
Про гайдамаків, про тополю,
Про той, снігами вкритий степ,

Яким крадеться Катерина
До ополонки уночі...
І за дитиною дитина
Пускає жадібно плачі...

Ватага наша голопуза
Ховала сльози в кулаки.
І шаруділа кукурудза,
Так тепло гріючи в боки.

І кіт старий стрибав на комин,
Зачувши запах молока...
Я повертаюся у спомин,
Де біла вишня на шибках.

Де стільки радості й зажури,
Неначе зерен у куті.
...То був урок літератури,
Найкращий, мабуть, у житті.

Володимир Рабенчук

Шевченко на Поділлі

Акватинта, аквафорта * –
Оживають з олівця
Жеребця печальна морда
І зухвала – верхівця.

Всі Шевченкові пластини
Злиті святістю мети
Парафін з асфальтом стигнуть
Над харцизом і святим.

Шлях від Собу в Придністров'я
Протупцьований віки.
Дай-но, Боже, вам здоров'я
З добрим серцем... дві руки.

У металі тане Дашів
Оцерквінням темних бань.
Без пастелі і гуаші
Згиб дороги і страждань.

Аквафорта, акватинта...
Чом, Тарасе, бліднеш ти?
Україна, наче цвинтар, –
Всі хрести не обійти.

Так спустошитись змогли ми,
Як ніколи і ніде...
Гонтин пагорб безмогильний
Безіменний квіт пряде.

Навпопад грузька дорога
Гасить розум, в'ялить крок.
Тільки марно: йде від Бога
Україні й свій пророк!

** Акватинта, аквафорта – різновиди заглибленого гравіювання, техніку яких розвивав Т. Г. Шевченко*

Петро Перебийніс

Кобзареві сліди

Багряне сонце університету
струмує в ботанічному саду.
Між райдугами квітів до поета
червоною стежиною іду.

Тут він ходив. Згоряти й воскресати
Поета муза кликала сюди.
Під пресом перетлілого асфальту
димлять його нескорені сліди.

Печуть мене, клекочуть під ногами
жаркими смолоскипами вони.
Рокоче даль протяжними громами
Димлять сліди крізь камінь давнини.

Ступаю там, де кожна порошина
вогнений дух поета зберегла,
де бронзою висвічує вершина
крутого, планетарного чола.

Зоріє слово правди над землею,
і кличе нас поезія сюди –
на ці багряні київські алеї,
з яких димлять нескорені сліди.

Михайло Каменюк

**Микола Некрасов пише вірша
"На смерть Тараса Шевченка"**

Тяжко йому писати, робоче натхнення, де ти?
Оборони від фальші кожне із нинішніх слів.
Казати про ваше безсмертя, гнані, незламні поети,
посеред зрадників – мужність, подвиг – серед рабів.

Тяжко йому писати. Вже за вікном сіріє,
вже витирає сонце хмар балтійську іржу.
Дума про Україну стомлене серце гріє,
наче вернула в дитинство звістку про смерть чужу.

Тяжко йому писати, та не спіпить отамана,
це не жалібна пісня, з тих, що сльозою вмий.
Той, хто здіймав сокиру проти царя і пана,
в слові Громадянина для поколінь живий.

Поете, спасибі, не чуєш, як там вважають "свыше"!
Поете, спасибі, знаєш те, що тюрма – тюрма...
Слова на кончину Тараса Микола Некрасов пише,
в "Отечественных записках" некрологам місця нема.

Анатолій Бортняк

Якби ми вчились...

Якби ми вчились так, як треба,
Як напоумлював Тарас,
то наша доля–розтелепа
вже не зітхала б: "От халепа"!
Була б удатною якраз.

Пост-вінничанин А. Бортняк

Хто ми такі – вже знали б досі.
А не горохом при дорозі
вгинались перед чобітьми,
доводячи в зігнутий позі:
"Ми не раби. Раби не ми".

Тоді б минулі битві, чвари,
тисячолітніх звершень глиб
з чужих історій не вивчали.
Слова "манкурти", "яничари"
анахронізмами були б.

Ні в тім, ні в іншому районі
не виникали б автохтонні
такі мутанти, зокрема,
як з вісьмома ногами коні
і люди – з душами двома.

І ми б, одвічні хлібороби,
люб'язно схованок сумних
не планували б для Європи –
щоб хоронити ізотопи.
А заодно – себе самих.

Василь Кобець

Шевченко – для усіх століть

Шевченко – наш. Він – для всіх століть.
Він, як Ісус Христос для України.
Візьміть його вогню, хоч крихітку візьміть,
І з цим вогнем ви будете нетлінні.

І стане вам певніше на душі,
Засвітиться вона свічею в храмі.

Його слова – освячені ножі,
Вони болять народів, як рани.

Бо він – пророк, володар людських душ,
Месія у селянській одежині.
До нього люди, як на прощу, йдуть,
Встають з колін, могутні й одержимі.

Шевченко – біль, що перетнув усі
Серця й меридіани стовікові.
Повстав із тьми у цій сумній красі
Предтечею в терновому вінкові.

Хай кожен з нас подумає собі:
"А що ж бо я зробив для України?
Чи я горю, страждаю в боротьбі,
Чи повзаю по-рабськи на колінах?"

А що ж бо я? І звідкіля мій рід?
Чи я не осквернив свого роду?"
Лице Тарасове на тій сумній зорі,
Яка зійшла з тривоги мого народу.

Шевченко – наш. Він – для усіх століть.
Він, як Ісус Христос для України.
Візьміть його вогню, хоч крихітку візьміть,
І вас вже не поставлять на коліна.

Можна було б називати ще десятки письменницьких імен, перегорнути тисячі сторінок поетичних та прозових творів, адже важко уявити собі українського митця слова, який не зазнав впливу Шевченкового генія.

ІЗ ДОРОБКУ ШЕВЧЕНКОЗНАВЦІВ

Вінниччина дала також видатних дослідників життя і творчості поета, серед них – К. Широцький, Є. Кирилюк, М. Гудзій, В. Шубравський, М. Коцюбинська, М. Бурачек, О. Правдюк. Низку змістовних шевченкознавчих праць опублікували О. Мазуркевич, М. Сиротюк, О. Жовтіс, П. Маркушевський, В. Мовчанюк, Л. Барабан, М. Стрельбицький, А. Коржунова, М. Присяжнюк, Є. Регушевський, Н. Петренко, Г. Мовчанюк, В. Волочай, І. Бугаєвич. Літературознавець і перекладач Ю. Назаренко зібрав багатющу колекцію "Україна і світ", яку склали матеріали про звучання української культури на всіх континентах Землі; 90 томів у ній присвячено Т. Шевченкові.⁷⁸

Уродженець с. Вільшанка (нині Крижопільського району) Костянтин Широцький досліджував мистецьку спадщину Т. Шевченка (25 праць), наголошуючи на вагомості його внеску у розвиток українського образотворчого мистецтва: "Релігійні мотиви в картинах Шевченка" (Л., 1911), "Гравюри Т. Шевченка" (М., 1914; рос. мовою), "Шевченко jako ілюстратор" (П., 1914), "Ілюстратори творів Т. Шевченка" (К., 1914), "Шевченко – художник" (П., 1914; рос. мовою), "Портрети, розроблені Т. Шевченком" (К., 1914), "Скульптури Т. Шевченка" (К., 1914; рос. мовою), "Заняття Шевченка старовиною" (К., 1914), "Русалки" – картина Шевченка" (К., 1914), "Сама собі господиня". Офорт Шевченка" (Л., 1914), "Туреччина в картинах Шевченка" (П., 1915), "Брюллов і Шевченко" (М., 1916; рос. мовою).⁷⁹

Одна лише бібліографія шевченкознавчих досліджень члена-кореспондента АН УРСР Євгена Кирилюка може скласти окреме видання, адже в цьому напрямку він працював понад 60 років. Серед його основних напрацювань у галузі шевченкознавства: "Т. Г. Шевченко. Життя і творчість",

"Питання шевченківської текстології", "Т. Г. Шевченко. Біографія" (у співавторстві) та чимало інших. Учений брав участь у важливих колективних дослідженнях ("Світова велич Шевченка" у трьох томах та інші), у виданнях творів поета; він ініціатор і організатор наукових шевченківських конференцій, міжнародних з'їздів славістів тощо.

Михайлина Коцюбинська – автор літературно-критичного нариса "Етюди про поетику Шевченка", окремих розділів про нього в книжках "Мої обрії" та "Листи і люди". Лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка.⁸⁰

Уродженець с. Слободи-Яришівської Могилів-Подільського району доктор філологічних наук, науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Василь Шубравський – автор досліджень "Драматургія Шевченка", "Шевченко і література народів СРСР", "Від Котляревського до Шевченка (Проблема народності української літератури)". Співавтор колективних праць "Т. Г. Шевченко. Біографія", "Історія української літератури у 8 томах", "Шевченкознавство. Підсумки і проблеми", "Шевченківський словник. У 2 т.", "Творчий метод і поетика Т. Г. Шевченка", "Вогненне слово Кобзаря", "Питання текстології. Т. Г. Шевченко". Брав участь у підготовці і виданні текстів поета: "Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка. У 6 т." (редактор 3-го т.). Один із упорядників "Опису рукописів Т. Г. Шевченка", уклав однотомник Т. Шевченка "Поеми та повісті". Автор "Передмови" до "Спогадів про Тараса Шевченка".⁸¹

Вінничанин Олександр Правдюк досліджував музично-фольклорні аспекти життя і творчості поета. Автор праць "Нові записи народних пісень на слова Т. Г. Шевченка", "Кобзар" Т. Г. Шевченка в музичному побуті українського народу", "Народні пісні на слова Тараса Шевченка", "Збирач народних пісень", "Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України" та ін.⁸²

Не менший доробок й літературознавців А. Шумовської-Стебельської, Л. Кодацької, Г. Паламарчук, Б. Хоменка, А. Подолинного, О. Куцевол, І. Руснак, М. Лабінського, В. Мовчанюка, М. Бондаря та ін.

Аріядна Шумовська-Стебельська належить до діаспорних шевченкознавців. Вона автор ґрунтовних розвідок, здебільшого полемічних, спрямованих супроти тієї частини радянських шевченкознавців, які перекручували спадщину Т. Шевченка.

Глафіра Паламарчук досліджувала переважно образотворчу спадщину Т. Шевченка. Автор монографії "Нескорений Прометей: Творчість Шевченка – художника". Співупорядник видання "Т. Г. Шевченко. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях", великої кількості статей у науковій пресі.

Лариса Кодацька як автор книжки "Художня проза Т. Г. Шевченка" здійснила перше ґрунтовне дослідження цієї частини Шевченкової спадщини. Упорядкувала і прокоментувала видання "Листи до Т. Г. Шевченка", уклала "Кобзар" і п'ятитомне видання творів Т. Шевченка.

Борис Хоменко упорядкував антологію "Тарас Шевченко", "Заповіт" мовами народів світу, один із укладачів бібліографічного покажчика "Тарас Шевченко і Вінниччина", автор статей про Т. Шевченка.

Микола Лабінський – автор-упорядник довідника "Шевченківські лауреати".⁸³

Публікації Анатолія Подолинного, що стосуються Шевченкової літературної спадщини, зібрані в книжці "Жити Україною" і присвячені здебільшого історії розвитку мистецтва слова на Вінниччині: "Подільські сторінки у сценічній історії "Назара Стодоли", "Заповітна книга" (рецензія), "Український пророк", "З іменем Тараса Шевченка", "Духовна скарбниця Вінниччини". Автор видання "Тарас Шевченко і Вінниччина. Іменний словник",⁸⁴ який містить відомості про

180 науковців та митців, котрі зробили вагомий особистий внесок у Шевченкіану Вінниччини.

Професор кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського Ольга Куцевол – автор публікацій про Т. Шевченка "Слова миру, добра і любові (Роль епіграфа Шевченкового послання "І мертвим, і живим" в передачі вічних моральних цінностей)", "Біблійні епіграфи у творах Тараса Шевченка", навчального посібника "Життя і творчість письменника в дзеркалі "поетичної критики", завідувач цієї кафедри, проректор з наукової роботи вузу Ірина Руснак – розвідок у галузі шевченкознавства "Т. Шевченко у житті і діяльності Д. Яворницького", "Шевченкові "Гайдамаки" в оцінці Д. Яворницького", "Василь Стус і Тарас Шевченко" та ін.⁸⁵

Активно заявили про себе в галузі шевченкознавства молоді науковці Володимир Мовчанюк, Микола Бондар.

Саме кафедра української літератури, на якій працювали чи працюють згадувані науковці В. Борщевський, Б. Хоменко, А. Подолинний, О. Куцевол, І. Руснак та інші, організувала в другій половині ХХ ст. ряд обласних науково-методичних конференцій, на котрих йшлося про вивчення життя і творчості поета. В 1979 р. в тодішньому Вінницькому педагогічному інституті ім. М. Островського відбулася ХХІV всеукраїнська наукова шевченківська конференція за участю вчених з Азербайджану, Абхазії, Вірменії та Молдавії.⁸⁶

В 1989-у з нагоди 175-річчя від дня народження поета проведено аналогічну науково-методичну конференцію.⁸⁷ Відбулися наукові форуми також в інші роки. Не стане винятком й 2014 рік, коли святкуватимуться 200-ті Шевченкові іменини.

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА ШЕВЧЕНКІАНА

Творцями Шевченкіани були і є театральні діячі, кіномитці, скульптори, композитори, художники, майстри народного мистецтва.

Як відзначає професор Б. Хоменко, впродовж багатьох десятиліть вінничани брали активну участь в інсценізації творів Шевченка. Одна з перших вистав його драми "Назар Стодоля" відбулася в кінці 1844 р. на самодіяльній сцені Петербурзької Медико-хірургічної академії, за сприяння подолянина І. С. Шегеля. Лікар за фахом, він у 1820-х роках служив у Тульчині. За зв'язки з декабристами потрапив під нагляд поліції, змушений був виїхати до Петербургу, де з часом став ректором згаданої академії. Не виключено, що зустрічався з Шевченком, який відвідував деякі лекції у цьому навчальному закладі. У листі від 26 листопада 1844 р. поет схвильовано писав своєму другу Я. Кухаренку на Кубань: "На різдвяних святках наші земляки отут компонують театр у Медичній академії [...], тепер вони розучують "Москаля-чарівника", "Шельменка", "Сватання на Гончарівці" і мого "Назара Стодолю". Отамане, якби ти знав що тут робиться. Тут робиться таке, що цур йому й казати. Козацтво ожило!!!"⁸⁸

Важливою віхою в історії української театральної культури стали вистава "Назар Стодоля" 1875 р. за участю уродженця Подільського краю композитора і поета-перекладача П. Ніщинського та його дочок, а також братів Тобілевичів, їхньої сестри Марії і М. Кропивницького. Вистава, до якої було включено музичну картину "Вечорниць", яку того ж 1875 р. написав П. Ніщинський, відбулася в Єлизаветграді. Відтоді музичний твір уродженця Вінниччини став складовою частиною спектаклів за п'єсою Шевченка.

Серед інших сценічних втілень цього твору слід згадати виставу, яку здійснив на початку 1900-х років аматорський гурток у м. Козятині. Її режисером був В. Левицький, небіж класика української літератури І. Нечуя-Левицького. Про успіх спектаклю "Назар Стодоля" у Браїлові і трагічну долю його учасників уже згадувалося. На основі поеми "Катерина" Шевченка уродженець Калинівки поет П. Свенцінський написав 1866 р. однойменну драму. Невідомо тільки, чи побачила вона сцену.

В наступні роки діячі театру все частіше звертаються до творів Шевченка з метою їх інсценізації. Так, 1920 р. щойно створений у Вінниці новий театр ім. І. Франка поставив інсценізовані Г. Юрою поеми "Іван Гус" і "Великий льох" та баладу "Лілея", а також вірш "Заповіт", драматичну форму якому надав А. Бучма. В 1921 – 23 рр. у цьому театрі успішно йшла вистава за поемою Шевченка "Гайдамаки".

В 1930 – 1935 рр. драму "Назар Стодоля" захоплено сприймали українці, яких лиха доля закинула на чужину. Вистави цього твору в Чикаго (США) здійснив уродженець Вінниччини, талановитий актор, співак і режисер Петро Гурський (1890 – 1983), який серцем і своїми ділами був завжди з Україною.

У ювілейні дні 1939 р. на сцені Вінницького оперного театру відбулася прем'єра опери "Сотник" композитора М. Вериківського за сюжетом однойменної поеми Шевченка. В 1956 р. Вінницький музично-драматичний театр ім. М. Садовського поставив оперу М. Аркаса "Катерина", ставив її і пізніше. До 150-річчя від дня народження Великого Кобзаря обласний театр здійснив вистави за поемою "Гайдамаки" та драмою "Марина", яку написав М. Зарудний за мотивами творів Шевченка.⁸⁹

За активну участь у відзначенні 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка театр удостоєно шевченківської ювілейної медалі.⁹⁰

Упродовж останнього десятиріччя ХХ ст. на вінницькій сцені відбулися високомистецькі вистави опери "Катерина" М. Аркаса і п'єси "Назар Стодоля".

У виставах за творами Шевченка брали участь видатні актори, також уродженці Вінниччини, С. Тобілевич, Г. Ігнатович, Л. Гаккебуш, І. Тарапата.⁹¹

Зусиллями відомих за межами області артистів Н. Кондратюка, В. Селезньова, Д. Немченка та інших членів творчої трупі театру кращі традиції майстрів сцени примножені в період незалежності Української держави.

* * *

Чи не найяскравішим здобутком кіномитців Вінницької області став створений у 1951 році видатним українським режисером вінничанином І. Савченком кінофільм "Тарас Шевченко", відзначений 1952 р. на VII Міжнародному кінофестивалі в Карлових Варах (нині Чехія) особливим почесним дипломом. Тоді ж авторові фільму (помертно) присуджено Державну премію СРСР.

У 1964 р. літературознавець, уродженець с. Слобода (тепер в складі м. Хмільника) Д. Копиця, свого часу директор кіностудії ім. О. Довженка, разом з Л. Островською написав сценарій художньо-документального фільму "Розповіді про Шевченка".⁹²

Нині естафету кіномитців-шевченкознавців успішно перейняли вінничанин І. Міхеєв та студентка Інституту філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського В. Омельчук. Вони завершують роботу над фільмом про скульптора Володимира Овраха, котрий разом із синами Андрієм та Романом працює над погруддям Кобзаря, що напередодні 200-річного ювілею поета буде встановлене в Мурованих Курилівцях...

Слід згадати й про здобутки майстрів монументального мистецтва.

Бажання вінничан увічнити в граніті постать безсмертного Кобзаря виникло ще на початку ХХ ст. Так, з журналу засідання Вінницького повітового комітету в справах земського господарства (голова граф Гейден), яке відбулось 6 липня 1907 р., дізнаємось, що Подільське земство порушувало питання про участь в спорудженні пам'ятника Т. Г. Шевченку. Щоправда, не у Вінниці, а в Києві. Але склад земської управи був настільки реакційним, що дев'ятьма голосами проти п'яти питання про внесення в проект кошторису на 1908 рік 200 карбованців для спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку було відхилено.⁹³ Більше до нього не повертали-ся.

Успіхом увінчалася хіба що інша спроба, реалізована на аматорському рівні, – в роки громадянської війни Петро Сліпуха на придністровській скелі біля села Нагоряни Могилів-Подільського району висік портрет Тараса Шевченка, який зберігається й досі...⁹⁴

Скульптурне пошанування Тараса Григоровича на Вінничині розпочалося лише з кінця 50-х років минулого століття. Тоді в 1958 р. в селах Журавлівка та Кирнасівка Тульчинського району були встановлені залізобетонні бюсти Кобзарю.

В 1961 р. азбестоцементний бюст поету з'явився у смт Брацлав Немирівського району, в 1969 р. – гіпсовий – в с. Северинівка Жмеринського району. Наступного року залізобетонну скульптуру Т. Г. Шевченка було встановлено в с. Варварівка Іллінецького району, такий же бюст – у с. Воеводчинці Могилів-Подільського району, а також пам'ятники – у райцентрах Іллінці та Томашпіль.

У 1972 р. погруддя поета з'явилося в с. Ілляшівка Тростянецького району, в 1973 р. – у Вінниці (на території ЗОШ № 30).

**Погруддя Т. Г. Шевченка біля
30-ї школи м. Вінниці**

В 1990 р. було реконструйовано пам'ятник Т. Г. Шевченку, встановлений у 60-х роках в смт Оратові.

1991 рік – час появи пам'ятників Кобзарю в інших населених пунктах Вінниччини: містах Могилеві-Подільському (скульптор М. Крижанівський), Тульчині (скульптори В. Руденко, М. Костянтинова), Хмільнику (скульптор В. Стукан), с. Олександрівці Жмеринського району. Чи не найкращою виявилася виготовлена з кованої міді скульптура в Хмільнику.

Відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку у Тульчині

Пам'ятник Т. Г. Шевченку у Хмільнику

В 2005 р. монументально увічнено пам'ять поета у Гайсині (скульптор В. Лантух).

В 2008 р. пам'ятник Т. Г. Шевченку роботи скульптора М. Крижанівського встановлено у Жмеринці, в 2010 р. – у Бару (скульптор М. Крижанівський).⁹⁵

Впродовж багатьох років залишається невирішеним питання встановлення пам'ятника Великому Кобзарю у Вінниці. У лютому 2004 р. виконком міської ради ухвалив рішення про встановлення пам'ятника Т. Шевченку у центрі міста на площі Театральній, яку навіть було спеціально реконструйовано. Однак справа затягнулася, не зважаючи на те, що громада міста обговорила декілька проектів пам'ятника та розпочала збір коштів на його спорудження. У жовтні 2013 р. з'явилася інформація, що Фонд Віри Ульянченко дарує місту скульптурну композицію (молодий Шевченко-художник демонструє дітям свою картину), яку міська влада має намір встановити на невеличкій Музейній площі, що не знаходить схвалення у більшості вінничан, як і сам пам'ятник.⁹⁶

Макет пам'ятника Кобзарю, який планується встановити на Музейній площі у м. Вінниці

Тому не виключено, що до 200-річного ювілею Кобзаря у Вінниці буде відкрито два пам'ятники Т. Шевченку – один на площі Театральній, другий – на Музейній площі між краєзнавчим музеєм та обласним архівом.

* * *

Образ Шевченка, герої його творів посідають важливе місце в українському образотворчому мистецтві. Значний внесок у мистецьку скарбницю нашого народу зробили вінничани. Згадаємо насамперед художника К. Пржецлавського. Народився він у містечку Махнівці (тепер Комсомольське Козятинського району), в 1850-х рр. навчався в Петербурзькій Академії мистецтв, де й познайомився з Шевченком, який щойно повернувся із заслання. Захоплений генієм поета, Пржецлавський 1860 р. намалював картину "Кобзар. Малоросійська сцена". Шевченка увічнив у ній у тому образі, в якому він постає зі сторінок його творів. Понував художникові автор "Кобзаря".⁹⁷

У 1964 р. вінницькі художники взяли участь у республіканській виставці, присвяченій ювілею Шевченка. Серед робіт, що експонувалися, картини С. Сидорова "На рідній Україні", В. Пирогова "Шевченко в майстерні", А. Сороки "В українському степу", В. Леся "Кобзар", а також плакати В. Ольшанського та І. Синепольського, картини М. Лошака, гравюри М. Смирнова.⁹⁸

Високомистецькі художні полотна, що відтворюють образ Шевченка, численні ілюстрації до його літературної спадщини, подарували Україні ювіляр ЮНЕСКО 1972 р. О. Новаківський, художники Ф. Коновалюк, М. Бурачек, А. Базилевич, О. Пашенко, М. Гончарук, Ф. Глушук, М. Бабій, інші майстри пензля.⁹⁹

Невільники.
Ілюстрація до твору Т. Г. Шевченка "Юродивий".
Худ. Ф. Глущук

Сон.
Ілюстрація до "Кобзаря".
Худ. Ф. Глушук

Петрусь.
Ілюстрація до "Кобзаря"
Худ. Ф. Глушук

Т. Г. Шевченко.
Худ. В. Гальчевський (м. Хмільник)

* * *

Творцями музичної Шевченкіани стали композитори, які народилися або жили та працювали на Вінниччині, – П. Ніщинський, Д. Бонковський, К. Стеценко, Я. Степовий, М. Леонтович, Г. Давидовський, О. Мінківський, Р. Скалецький, К. Домінчен, В. Папаїка, Я. Поляхівський, К. Семенов. Вони написали твори різних жанрів.¹⁰⁰

Найвидатніший твір Ніщинського-композитора – "Вечорниці" – музично-драматична картина-вставка до другої дії драми Т. Шевченка "Назар Стодоля". Всі її номери, крім пер-

шого шевченківського, створені Ніщинським на власні тексти. Прем'єра твору відбулася в Одесі (1872) та Єлизаветграді (1875). Світову славу здобув кульмінаційний номер музичної картини – хор "Закувала та сива зозуля".

Кирило Стеценко протягом усього творчого життя звертався до спадщини Т. Шевченка: хорова поема "Рано-вранці новобранці", кантати "Шевченкові", "У неділеньку святую", хори "Ой у полі могила", "Тече вода з-під явора", кілька варіантів обробок мелодії Г. Гладкого до "Заповіту", пісні "Тополя", "Вечір", словоспіви "Плавай, плавай, лебедонько", "І золотої й дорогої", "За думою дума", "Три шляхи", "Утоптала стежечку", "Ой стрічечка до стрічечки", "Зацвіла в долині", "Сонце заходить, гори чорніють", ансамблі "Ой по горі ромен цвіте", "Над Дніпровою сагою", хорова музика до інсценізації поеми "Гайдамаки". Організатор і учасник низки концертів, присвячених пам'яті поета.¹⁰¹

Одним із відомих подільських композиторів, хто в своїй творчості звертався до поезії Т. Шевченка, був Микола Леонтович. В його вокально-хоровій спадщині налічується до десятка мініатюр на тексти поета, серед яких своєю художньою завершеністю виділяються "Зоре моя вечірняя", "Ой горе тій чайці", "Ой сербине, сербиночку", "Одна гора високая" та ін. У творчій лабораторії Леонтовича, крім відомих його авторських творів на шевченківські тексти, залишилось ще декілька його незакінчених творів. Це "Заповіт", "У перетику ходила", вокально-хорові уривки з "Кобзаря". З останнім композитора ріднить цілий ряд життєвих тем, зокрема, про жіночу долю, яку він яскраво розкрив у своїх відомих обробках "Пряля", "Ой з-за гори кам'яної", "Мала мати одну дочку", "Піють півні" та ін. Пісні Леонтовича на теми Шевченка увійшли в репертуар кращих вітчизняних і зарубіжних хорових виконавчих колективів.¹⁰²

Видатною подією в культурному житті Вінниччини було створення народної консерваторії, музичного товариства і

хорової капели ім. М. Леонтовича. Вони широко популяризували творчість Кобзаря. В репертуарі хорової капели чільне місце займали пісні на слова Т. Г. Шевченка. Капела часто виступала перед робітниками, безпосередньо на заводах і фабриках. Традиційно концерти завершувалися співом "Заповіту"...¹⁰³

* * *

Заслужують поваги кобзарі В. Перепелюк та А. Павлусенко.

Володимир Перепелюк у 1944 – 1970 рр. співав у Державному народному хорі. Останні 30 років мешкав у Вороновиці. Автор кількох дум, творів для дітей, пісень. Узяв участь у Всеукраїнському з'їзді народних співців-кобзарів та лірників, скликаному Інститутом фольклору АН УРСР в березні 1939 р., та у пленумі Спілки письменників СРСР (травень 1939, м. Київ). Обидва заходи були присвячені 125-річчю з дня народження Т. Шевченка. На них виконав власну пісню на слова поета "Нема гірше, як в неволі...". Разом з іншими учасниками пленуму відвідав могилу Т. Шевченка в Каневі. Поклав на музику вірші поета "Не женися на багатій", "Тече вода в синє море", "За думою дума роєм вилітає". Автор пісні "Слава, слава Кобзареві". У кінофільмах "Тарас Шевченко", "Сліпий музикант", "Зачарована Десна" зіграв роль кобзаря.

У репертуарі Андрія Павлусенка були народні пісні різної тематики, кілька дум, власні пісенні твори на слова українських поетів, зокрема Т. Шевченка: "Єсть на світі доля", "Б'ють пороги, місяць сходить", "Ой три шляхи широкі". Організатор шевченківських літературно-музичних вечорів у Хижинцях Вінницького району. Ансамбль бандуристів під орудою А. Павлусенка – лауреат республіканського конкурсу "Золоті ключі", Всесоюзного фестивалю художньої самодіяльності та Першого республіканського свята кобзарського

мистецтва в Каневі з нагоди 175-річчя від дня народження Т. Шевченка.¹⁰⁴

Тому так любив і поважав кобзарів ще один шевченкопоклонник письменник М. Стельмах, який писав:

"Недарма наш світлий геній Тарас Григорович Шевченко дав назву своїй поезії "Кобзар". Недарма! За цим словом, що стало символом духовної окриленості, святості, відваги, й досі нам з усіх чотирьох сторін світу оживають буревії та хурделиці прадавнього і недавнього часу, огнисто гортаються сторінки драматичної історії усього народу і зримо постають на дорогах і бездоріжжях мудрочолі кобзарі – співці й творці українського героїчного епосу.

Кобзар.
Худ. В. Петренко

Історія, криваві січі, кривавий час, як правило, погубили імена кобзарів, загубили їхні життєписи, їхні могили, та пам'ять народна зберегла кобзарські думи – їхнє волелюбне в довершеній художній формі слово, їхній самобутній мелос, їхню тугу і сподівання... І в найтяжчі хвилини перед ними постає поетичний образ рідного краю з його тихими водами і ясними зорями. Такий образ міг створити тільки геніальний люблячий співець..."¹⁰⁵

У ЦАРИНІ НАРОДНОГО ФОЛЬКЛОРУ

Шевченків "Кобзар" став Біблією нашого народу, його провидче слово увійшло в духовний світ українців, допомогло їм вистояти у протистоянні з підступністю і жорстокістю "катів і людодів" (Т. Шевченко) царської і комуністичної імперії. Образ Шевченка і його твори зазнали незвичайної за своїми масштабами і глибиною фольклоризації. На Вінниччині побутують пісні на слова поета, а також пісні про нього. Так, 1920 р. Г. Танцюра записав у с. Зятьківцях на Гайсинщині від своєї землячки Явдохи Зуїхи проникливу народну пісню "Уродився Шевченко". У повоєнні роки фольклористи зафіксували ще кілька пісень про поета, серед них "Зійшов місяць, зійшов ясний" (на сл. О. Кониського) у Вінниці, "Голос Тараса" (у с. Мітлинцях Гайсинського району), створену в часи фашистської окупації про надихаючу силу Шевченкового слова.¹⁰⁶

Крім згадуваних легенд, записаних І. Глинським та Є. Горб, фольклористами занотовано також чимало переказів про Т. Шевченка. Низку їх, зокрема, записав у населених пунктах Вінниччини краєзнавець із с. Уладівки Літинського району Павло Ткачук, з ініціативи якого в місцевій школі створено краєзнавчий музей, один із відділів котрого має назву "Шевченко і Поділля" – тут експонуються зразки народного мистецтва, присвячені славному поетові: вишиті портрети Кобзаря, різьба по дереві, карбування, картини місцевих художників, учнівські малюнки та ілюстрації до творів поета.

Ось кілька з таких народних творів, опублікованих у його книзі "Шевченкова правда-сила народ розбудила":

Золоті слова

Розповідали нам наші тато, а їм їх тато, а наш дідуньо, що тут, де розтока Сниводи, була корчма Видумка. Сюди не раз і наші дідуньо забігали з такими самими погомоніти та квартиру меду випити.

От одного разу зайшов до корчми якийсь дивний чоловік – щедро вгощав усіх, аж Гершко дивувався. Та не довго, бо той на його хитрі витрибеньки прямо сказав:

– Панів і їх пахолків треба за кривди карати.

– Як то?! Панів карати? – здивувався корчмар.

– За кривди всіх карати!

Ми, згадував дідуньо, спершу й самі злякались, а правду цих слів збагнули вповні, як цей мудрий чоловік зрік:

– Вставайте, кайдани порвіте! І вражою злою кров'ю волю окропіте!

Це були золоті слова. І зрік їх, як потім довідались, сам Тарас Шевченко".¹⁰⁷

Всі гайдамаки

Заїхав Тарас Григорович у наше Жорнище. Село таке, як вимерло – всі на жнивах. Підійшов до крайньої хати, а там купка дітей малих. Як побачили незнайомого гостя, то й обступили, мов ягнята пастуха. А ще коли почав роздавати гостинці, то прибігли й старші на лозі верхи. Тарас Григорович мав добрий запас – усіх вгостив. А тоді почав розпитувати чиї вони, хто їх батьки, якого роду. Діти стільки нарозказували, що в один міх не зав'яжеш, – сміявся Шевченко.

Аж раптом вилазить з бузини опецькуватий хлопчисько, шаблюкою розмахує, як справжній козак. Ще й приказує:

– Усім бусурманам голови постинаю!

– То ти ж справжній гайдамака, – каже Шевченко.

– Еге! – гордо відповів хлопчак.

Розказували не раз наші дідуньо, що від цього хлопця усіх в нашому роду почали називати гайдамаками. А потім і в книги записали Гайдамаками.

То ми – Гайдамаки!¹⁰⁸

Тарасова криничка

Наше родове коліно з Брацлава. Всі Кривоноси звідти. Жили вони понад Богом – куток Кривоноси. Ближче до річки у видолинку б'є холодне джерело: вода в ньому не така, як скрізь, то люди сюди приходили, пили, набирали, щоб яку слабість чи болячку вигнати або в спеку спрагу вгамувати. Дівчата вже напровесні сюди приходили до сходу сонця личка свої вмити, щоб стати вродливими. А в кого було ластовиння чи щось несугарне на тілі, то після кількох вмивань, як рукою знімало. Казали люди, що в нашому Брацлаві був Тарас Шевченко, старовину змальовував, пісні записував. І як почув про живодайну криничку, то й не раз ходив до неї пити цілющу воду. Ще й казав, що такої ніде не пив.

Відтоді цю криничку почали називати Тарасовою.¹⁰⁹

Раз добром нагріте серце, вік не прохолоне

Було це давно, що й не знаю коли. А що було, то справді було в нашому селі та з нашою прабабунею, яка тоді заміж виходила...

Пішла вона молода на село з друзками на весілля просити. По дорозі здибали незнайомого чоловіка, такого ставного та поважного. За звичаєм, молода чемно привіталась і запросила на весілля. Він зрадів та спитав, чия

вона дочка, хто є її наречений. Вона взяла та й все розказала, що він гарний, добрий, але бідовий, то вона його дуже любить. Незнайомець побажав молодим щастя і якимось так-ото дав їй грошей на весілля. Молода так зраділа, що й нічого не розпитала в доброго чоловіка. Тільки згодом всі в селі довідалися, що то був Тарас Шевченко. І про його щедрю душу, його доброти розповідали не раз одні другим. Достеменно знали: раз добром нагріте серце, вік не прохолоне!¹¹⁰

Буде правда на світі

Пригадую, як приїхав наш Грицько, то ми почали розпитувати про його науку. А це був післяголоний рік, коли шматка хліба не було. Він такий худий, аж світився. На твару тільки очі позападали та ніс, як сучок на дереві. Як він ту науку гриз, тільки він знає. От він подумав та й каже:

– Я вам Шевченка прочитаю, в ньому вся наша наука, тяжка та нещасна, як наше теперішнє життя.

Грицько читає, душа ніби вознеслася, в грудях похололо. Тяжкі сльози самі котяться, а він все читає та десь-не-десь і своє слово вставить. А коли дочитав про Катерину безталанну, то ми, жінки, всі розплакались. А дядько Талимін сказав, як на причастя:

– Раз є такі люди, як Шевченко, то буде правда на землі!¹¹¹

Важливе місце у згадуваному виданні посідають народні прислів'я і приказки про Великого Кобзаря. П. Ткачук записав з народних уст понад 600 таких образних висловів:

Наша доля яснокрила нам Шевченка породила;
Шевченко нашу долю вивів на волю;
Шевченка шанує люд, бо він правдолюб;
Слова Шевченкові пророчі, бо мав всевидящі очі;
За Шевченком пішли – волю знайшли;

Шевченко – батько, Україна – мати, обох маєм шанувати;

Шевченкова правда катам очі коле;
Слова Шевченкові пророчі – розплющують людям очі;
Тарас розуму навчив – шлях до волі простелив;
Шевченкове мудре слово зцілило нашу мову;
Шевченкова правда за свічу ясніша, за стрілу пряміша;
В Україні – сила, в Шевченкові – правда;
Шевченко богодух, бо мав козацький вільний дух;
Не почувеш Шевченка – не збагнеш Україну;
Шевченко, що мав, все народу віддав;
Шевченків вінок – багато думок;
Шевченко і з граніту шле вітання пригнобленому світу;
Шевченко для людей, як безсмертний Прометей;
Шевченкові думки на всі віки;
"Кобзар" – це Шевченка божий дар;
Шевченкове сонце заглядає у кожне віконце;
Шевченкова слава – Українська держава.

Чимало зібраних прислів'їв та приказок, записаних в Липовецькому районі, й в активі краєзнавця Григорія Чирви:

Серед бурхливих грізних хмар злетів орлом Тарас – Кобзар;

Поезія Тараса – народу нашого окраса;
Народ шанує Кобзаря – бо вільне слово не вмира;
Тарас боровся за людей – він невмирущий Прометей;
Україна рідна, Україна-ненька – Шевченкове слово веселить серденько;
Шевченко любив Україну, як мати дитину;
Гострить сокиру і будить Шевченко звав, щоб добре жить.¹¹²

Збереглися також віршовані перекази сатирико-гумористичного змісту. От, хоча б цей, записаний Петром Ковригою в с. Крушлинці Немирівського району:

Запитав на свою голову

У харчевню раз зайшов
Мужик міцний станом
Й, не спитавши, поряд сів
З панною і паном.
Пан біфштекса умолов,
З'їв свої пельмені.
В мужика ж на те грошей
Не було в кишені.
Він їв борщ. І пан спитав:
– А чи був ти нині
На базарі?
– Побував.
– А почім там свині?
Панна пирснула, а пан
Аж в усмішці тане.
А мужик відповіда:
– Як до свинки, пане:
За гладких, як ви, купці
Торгують охоче,
А сухих, як пані ця, –
Гріш ціна, ніпочім...
Фиркнув пан і з панною
До дверей швиденько.
Ненароком лиш узнав:
Той мужик – Шевченко. ¹¹³

ДОРОБОК МАЙСТРІВ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

З любов'ю звертаються до образу Шевченка і його творів майстри народного мистецтва. В середині 1890-х років селянин А. Давидюк із с. Лучинця (нині Мурованокурловецького району) намалював портрет Кобзаря для світлиці поета на Чернечій горі.

А в наш час над шевченківською тематикою працювали В. Дорош (Тиврів), Е. Руппельт (Теплицький район), М. Пилявець (Вороновиця), К. Синявський (Бершадь), С. Печений (Джулинка), Т. Черненко (Ладижин) та інші художники, різьбярі, скульптори. Озвучений "Кобзар" створив славетний майстер мініатюри-невидимки М. Маслюк (Жмеринка).

Образ Шевченка оживав на вишивках О. Сидоренко (м. Немирів), Л. Каменської (м. Муровані Курилівці), М. Сенюк (с. Клембівка Ямпільського району), Л. Мовчан (с. Зятківці Гайсинського району) та інших талановитих жінок.¹¹⁴

В останні роки буквально вражає своєю творчістю народна майстриня-вишивальниця Л. Шаламай. Коли дивишся на її рукотворні праці – дивне почуття проймає серце. Ніби живі, посміхаються світу і княгиня Ольга, і Ярослав Мудрий, і Богдан Хмельницький, і Іван Богун, і Леся Українка, і Тарас Шевченко... Усіх вона називає щирим словом: "Величі".

Свій пантеон видатних особистостей України, серед яких на чільному місці Т. Шевченко, майстриня з великим успіхом презентувала на персональних виставках: в експонентрі "Український дім" у Києві, обласному краєзнавчому музеї та музеї Михайла Коцюбинського, музейно-просвітницькому центрі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Її роботи виставлялись до Дня Перемоги в госпіталі інвалідів Великої Вітчизняної війни, у Вінницькому музично-драматичному театрі

імені М. Садовського, у Вінницькому національному технічному університеті, на багатьох міських та обласних святах.¹¹⁵

Тарас Шевченко.

Робота народної майстрині-вишивальниці Л. Шаламай (м. Вінниця)

Здавна стало уже доброю традицією – організовувати тематичні виставки, присвячені Т. Шевченку, в культурно-просвітницьких центрах області. Так, наприклад, про одну із них повідується в публікації "Вінницька правда" за 1964 рік:

"У Вінницькому обласному краєзнавчому музеї відкрилась виставка "Т. Г. Шевченко в народному образотворчому мистецтві". На ній представлені твори кращих майстрів народної творчості Вінниччини. Н. В. Шабаліна – домогосподарка з м. Гайсина вишила портрет Т. Г. Шевченка, прикрасивши його плетеним мереживом квітів і зеленого листя. Могутній розворот постаті, насуплені брови, зосереджений пог-

ляд очей – таким постає перед нами Кобзар на панно В. І. Кулакової з Вінниці "Думи мої...". Мужню постать поета зображує вчителька з села Великого Остріжка Хмельницького району М. Т. Ткачук. "Шевченко і Гоголь" – таке панно створила О. М. Зуєва з Вінниці. Дивишся на нього і пригадуються чудові рядки про красу великого Дніпра, оспіваного видатним поетом.

На виставці експонуються дерев'яні скульптури заслуженого майстра народної творчості УРСР з м. Жмеринки В. В. Дороша "Шевченко у Брюллова", "Помста", "Шевченко на засланні". Дорогий образ Тараса відтворила заслужений майстер народної творчості УРСР з м. Бара В. С. Бичкова у гіпсовій композиції "Шевченко слухає бандуриста". Увагу привертає скульптура заслуженого майстра народної творчості УРСР з с. Джулинка Бершадського району С. Х. Печеного "Орач". Вона зображує символічну постать Кобзаря – сіяча нового".¹¹⁶

2001 р. у Вінницькому обласному центрі народної творчості відкрито виставкову залу "Світлиця", де вже відбулося більше 250 виставок народного мистецтва.

З 1994 р. центр проводить традиційний обласний конкурс читців "Кобзар і Україна", присвячений пам'яті Т. Шевченка. Щороку, починаючи з 2002 р., у березневі дні у "Світлиці" діє виставка майстрів народної творчості "Шевченко у народному мистецтві". Останніми роками тут відбувається літературно-мистецька акція "Тарас Шевченко в поезії вінничан", у якій беруть участь поети, композитори й співаки – професійні і самодіяльні. В 2012 р. започатковано проведення мистецького свята "Шевченка дух у кожному із нас", яке також стане щорічним.¹¹⁷

Визнаним центром вшанування безсмертного класика української літератури стала Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва (директор заслужений працівник культури України, заступник голови правління

Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України Н. І. Морозова). Ось невеликий перелік основних заходів за останні роки:

2008. У березні: книжкова виставка "Шевченко і Вінниччина"; перегляд газетних публікацій "Великий поет – вічний супутник свого народу (у рамках "Шевченківських читань"); звітний концерт народного хору "Дзвін", присвячений 194-й річниці від дня народження Т. Шевченка; конкурс малюнків "Дитячий "Кобзар". У листопаді: літературно-мистецький вечір "Читаємо Шевченка", приурочений до Дня української писемності та мови.

2009. Загальнобібліотечна акція "Звучать Шевченкові слова", в якій взяли участь і районні бібліотеки.

2010. Перегляд фільмів Л. М. Осики, відомого режисера, народного артиста України, лауреата Державної премії ім. Т. Г. Шевченка; книжково-ілюстративна виставка "Шевченко вівки насущний".

2011. Акція "Хресна дорога любові і болю", у програмі якої: виставка-панорама "В душі народу – кобзареве слово"; перегляд фільмів про Т. Шевченка; поетичний марафон "Від вінничан – Шевченкові уклін" за участю місцевих поетів.

2012. Літературно-мистецька акція "Кобзарю, знаєш, не легка дорога..."; книжкова виставка "Тарас Шевченко – духовний символ України"; перегляд літератури "Поділля у творчості Тараса Шевченка"; перегляд газетних публікацій "Народився, щоб осяяти Україну".¹¹⁸

2013. Виставка "Тарас Шевченко у творах письменників Вінниччини"; перегляд і обговорення кінострічки режисера С. Клименка "Тарас Шевченко. Заповіт"; мистецьке свято "Свою Україну – любіть!"; обласний конкурс бібліотечних закладів з популяризації творчої спадщини Кобзаря "Його ім'я і слово – в серці народу".

У КОГОРТІ ЛАУРЕАТІВ

Яскрава сторінка Шевченкіани Вінниччини – когорта вінничан – лауреатів Державної премії України (УРСР) ім. Т. Г. Шевченка:

Гуцало Євген Пилипович, с. Старий Животів Оратівського району, письменник;

Давидзон Яків Борисович, смт Муровані Курилівці, фотокореспондент, фотохудожник;

Домінчен Климентій Якович, с. Студенна Піщанського району, композитор, диригент;

Забаштанський Володимир Омелянович, с. Браїлів Жмеринського району, поет, перекладач;

Зарудний Микола Якович, с. Оріховець Сквирського району Київської області (тривалий час жив у Вінниці), драматург, журналіст, кіносценарист, прозаїк;

Земляк Василь Сидорович, с. Конюшівка Липовецького району, письменник;

Керанчук Леонід Кирилович, с. Зятківці Гайсинського району, будівельник;

Кирилюк Євген Прохорович, м. Варшава (дитячі роки провів у Вінниці), літературознавець;

Колесник Степан Павлович, с. Мончинці Калинівського району, журналіст;

Кочерга Анатолій Іванович, с. Самгородок Козятинського району, оперний співак;

Коцюбинська Михайлина Хомівна, м. Вінниця, літературознавець, критик, перекладач;

Левада Олександр Степанович, с. Кривчунка Жашківського району Черкаської області (тривалий час жив у Вінниці), поет, драматург, прозаїк;

Мінківський Олександр Захарович, с. Сніжна Погребищенського району, хоровий диригент;

Муравський Павло Іванович, с. Дмитрашківка Піщанського району, Герой України, хоровий диригент;

Перебийніс Петро Мойсейович, с. Слобода Шаргородська Шаргородського району, письменник;

Половинка Наталія Юхимівна, с. Ольгопіль Чечельницького району, актриса, співачка;

Собчук Микола Якович, с. Сальниця Хмільницького району, архітектор;

Стельмах Михайло Панасович, с. Дяківці Літинського району, письменник;

Стус Василь Семенович, с. Рахнівка Гайсинського району, Герой України, поет;

Фролов Олександр Іванович, м. Вінниця, кінооператор, режисер;

Чебикін Андрій Володимирович, м. Гайсин, художник;

Яворівський Володимир Олександрович, с. Теклівка Крижопільського району, письменник;

Яворський Анатолій Степанович, м. Жмеринка, інженер-гідротехнік.

ДОБРИЙ СЛІД В СЕРЦЯХ ЛЮДЕЙ

Ще одна славна традиція, яка пустила глибоке коріння на Вінниччині, – відзначати шевченківські дні як народне свято. Одним з таких найбільш пам'ятних стало Міжнародне літературно-мистецьке свято "В сім'ї вольній, новій", що відбулося в 1989 р.

Тоді, вшановуючи пам'ять Великого Кобзаря, гості приїхали чи не з усіх куточків світу. Сіявуш Мамед-заде прибув з Азербайджану, Антанас Юнінас – з Литви, Сафтер Нагаєв – з Узбекистану, Арам Григорян – з Вірменії, Світлен Семененко – з Естонії, Іван Завражан – із Липецької області, Олександр Бобров – із Москви, Юван Шесталов – з Ханті-Мансійська. Були гості з Санкт-Петербурга, Мінська, Одеси, Полтави, Харкова, Сімферополя, Миколаєва, Львова, Ужгорода. Та найчисельніша делегація приїхала з Києва.

Були гості й з-за рубежу. З далекої Австралії приїхав у Вінницю літературознавець Дмитро Нитченко (українець за походженням), з Канади – доктор філософських наук, професор Альбертського університету в Едмонті Яр Славутич, представники української діаспори у США Тетяна та Омелян Антоновичі, перекладач Амар Гурбизарин із Монголії, актор театру художнього слова з Софії (Болгарія) Іван Висоцький, віце-президент Варшавського відділення письменників Польщі Богдан Бартніковський.¹¹⁹

Епіцентром торжеств стала Вінниця. Ось що писалося тоді про перебіг подій:

"Недільного ранку майданчик перед краєзнавчим музеєм у Вінниці був схожий на казкове містечко майстрів: картини, рушники, різьблені речі, писанки, вироби з лози, гончарні витвори заповнили майже всю площу. Велелюдний потік придивлявся, прицінювався, розпитував, цікавився у творців рукотворного дива, як це робиться та почім продається. Бо ж

Шевченкове свято у Вінниці

виставка була не просто виставка, а ярмарок. Хто що мав кращого, приніс показати людям. Різьблені, як мереживо, тарілочки – М. Лукіяничин, Г. Очеретна – вишиванки, В. Панкоша – кольорові писанки. А гончар О. Луцишин творив свої дива на виду у всіх і дарував дітворі як сувеніри.

А тим часом тут же, в самому центрі майданчика, йшов концерт, виступали письменники. Мабуть, багатьом запам'яталися пристрасні слова про Шевченка та Україну Д. Павличка, О. Черногуза, Р. Іваничука.

Полонили своєю майстерністю співаки, читці й танцюристи.

Кожен, хто побував на етнографічному святі та ярмарку "Подільські візерунки", придбав для себе найцінніше – духовну відраду.

На стадіоні "Локомотив" Шевченківські дні набрали свого апогею. Сюди покликало глядачів – гостей міста та його мешканців – театралізоване свято хорového мистецтва "Наша пісня, наша дума не вмере, не загине". Перед його початком виступили письменники: Олег Черногуз, Павло Мовчан, Дмитро Павличко, Петро Перебийніс, Василь Кобець та ін.

Потім відбулось мистецьки підготовлене театралізоване дійство, яке ніби перенесло присутніх в ту епоху, в той час, коли жив і творив Тарас Шевченко. Невмируща постать Кобзаря зійшла у наше сьогодні і стала в центрі театралізованої вистави. Ніби з його зболених грудей вирвались пекучі і ніжно-ліричні поетичні рядки про Україну-неньку і впліталися до них слова пісень, підхоплених устами самотнього пісняра В. Перепелюка, капели бандуристок з виробничого об'єднання "Жовтень", учасників зведеного хору під керівництвом заслуженого працівника культури України В. Газинського. У вихорі українського танцю закружляли козаки

із зведеного ансамблю, які виконали сценки "Свято після бою" у постановці А. Кондюка. Увесь цей концерт споглядає сам Тарас Шевченко (народний артист України М. Кондратюк) та Перебендя (народний артист України В. Матковський). Несподівано над стадіоном зазвучали церковні дзвони, які нагадали, що 130 років тому відбулося перезахоронення праху Шевченка на Чернечій горі і відтоді триває цей славний похід нащадків.

Після цього торжество набуває ще більшого запалу. До концерту приєднуються народні артисти Раїса Кириченко та Дмитро Гнатюк, заслужений артист України Микола Мозговий, державний заслужений народний хор із Черкащини.

І от настала найбільш урочиста хвилина свята: спадає орнаментна стрічка – і перед присутніми постає скульптурний портрет великого Кобзаря. "Реве та стогне Дніпр широкий" – сотнями голосів підносить свято до самісінького неба.

Відгомоніло, прокотившись по небокраю нашої Вінниччини, Шевченківське свято. Це була не просто данина пам'яті вдячних нащадків, а втілення шевченківського заповіту "Єднаймося, брати мої...", його вільнолюбивих, братерських ідей. В ці дні ми стали тепліше, терпиміше ставитись один до одного, висловлювали сердечну і щиру любов до рідної неньки-України. То ж не відступімося і завтра від таких поглядів, не зрадьмо Великому Кобзареві і самим собі!

В ці дні ми переконалися, що маємо на Вінниччині багаті духовні і культурні скарби, маємо самотутні таланти, працелюбних, незлобивих людей, то ж не на порожньому місці зводиться наша нова Україна!

І тільки тоді ми всі будемо щасливі, коли щасливою буде вона!"¹²⁰

Дзвеніло торжество й в Погребищі – адміністративному центрі Погребищенського району с. Морозівка якого була першим населеним пунктом сучасної Вінниччини, на землю якої, як уже згадувалося, ступив Кобзар.

"27 травня в місті над Россю, – як інформувала читачів районна газета "Колос", – проходило велике театралізоване свято "Тарасова весна". Воно було вписане до широкої програми III Всесоюзного фестивалю народної творчості, а в Погребищі вилилося в обласне заключне театралізоване свято хорового мистецтва "Співає Поділля" і було присвячене славному 175-річчю від дня народження Тараса Григоровича Шевченка. У торжестві брали участь кращі хорові колективи області та району, а також духовий оркестр Вінницького музичного училища імені Леонтовича.

...Повільно розтікається понад рікою пісня. Найкращі хорові колективи з різних куточків славної Вінниччини з'їхалися до Погребища, щоб подарувати народну думу-пісню цьому древньому куточку Поділля. А наше надросянське містечко і справді вкрите пеленою сивої історії, позначене мужністю та волелюбністю народу, який з давніх-давен чинив опір чужинцям, які приходили сюди завойовниками.

Колись тут, на цій освяченій вольнолюбністю землі, ступали ноги Кобзаря. Тоді ще панували сваволя, царський режим. Саме в нашому надросянському краю бував свого часу Тарас Григорович...

Широко розноситься над оксамитово-смагдковим полем районного стадіону його віща дума "Заповіту". Зведений хор виконує найкращі зразки пісень на слова Тарас Шевченка. Бо ж уже давно стали народними його "Реє та стогне Дніпр широкий", "По діброві вітер віє", "Заповіт", "Така її доля", "Садок вишневий коло хати"...

Злинула на пругкі крила пісня-дума "Послухай, Тарасе", яку виконали погребищенські хористи. Затамувавши подих, слухали люди пісню, і здавалося, що слова її виразно чують і Дніпро, і кручі, та й увесь світ заслухався, як трудящі Надросся влітають у вінок Кобзарєвої слави свою велику любов, добро своїх сердець..."¹²¹

Акорди свята звучали також в Немирові, Гайсині, Могилеві-Подільському, Тульчині, Калинівці, Хмільнику, в багатьох селах області. І скрізь воно пройшло змістовно, натхненно, цікаво, залишило добрий слід у серцях людей.

Хочеться вірити, що таким же яскравим стане й 200-річний ювілей дня народження Великого Кобзаря, бо ж геній Тараса Шевченка – невичерпний. Недарма в уяві дослідників його творчості, всіх, хто припадає до цілющих сторінок "Кобзаря", великий поет асоціюється з найбільшими гігантами духу, а його творчість – з сонцем, що випромінює життєву енергію на весь світ, з непогасним, вічно діючим вулканом, з океаном, повним таємниць і скарбів.

Тарас Шевченко, як наголошував професор В. Борщевський (м. Вінниця), живе і вічно житиме "у слові праведнім, у славі віковій", він належить до тих геніїв, які мають тільки дату народження, бо живуть вічно в усіх високих ділах і помислах своїх народів і всього людства.¹²²

ДЖЕРЕЛА, ЛІТЕРАТУРА:

1. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – К., 2001. – Т. 2. – С. 40.
2. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К., 1976. – Т. 5. – С. 210.
3. Борщевський В. Віще слово поета – народові. – Вінницька правда. – 1989. – 20 січня.
4. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини // Тарас Шевченко і Вінниччина: Біобібліографічний покажчик / Укладачі: Г. Авраменко, О. Кізян, Б. Хоменко; Вінницька ОУНБ ім. К. Тімірязєва, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2004. – С. 4.
5. Подольские епархиальные ведомости. – 1886. – № 2. – С. 61.
6. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 5.

7. Жур П. Труды и дни Кобзаря. – Люберцы, 1996. – С. 139.
8. Глинський І. Шевченко на Поділлі. – Вінницька правда. – 1964. – 1 січня.
9. Роговий О. Тарасові шляхи Вінниччини. – Хочу все знати (м. Вінниця). – 2005. – 24 вересня.
10. Жур П. Дума про вогонь. – К.: Дніпро, 1985. – С. 276.
11. Роговий О. Мандрівка на Поділля. – Хочу все знати. – 2006. – 21 жовтня.
12. Грушевський М. Історія України-Руси. – К.: Наукова думка, 1991. – Т. 1. – С. 191.
13. Там само; – С. 236.
14. Список населенных мест Киевской губернии. – К.: Издание Киевского Губернского Статистического Комитета, 1900. – С. 379.
15. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 6.
16. Роговий О. Тарасові шляхи Вінниччини. – Хочу все знати. – 2005. – 24 вересня.
17. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. – Киевская старина. – 1887. – № 2.
18. Там само.
19. Роговий О. Мандрівка на Поділля. – Хочу все знати. – 2006. – 21 жовтня.
20. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 6.
21. Там само.
22. Роговий О. Мандрівка на Поділля. – Хочу все знати. – 2006. – 4 листопада.
23. Там само.
24. Горобець М. Великий Кобзар і Придністров'я. – Вінницька правда. – 1989. – 26 січня.
25. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 7.
26. Горобець М. Великий Кобзар і Придністров'я. – Вінницька правда. – 1989. – 26 січня.
27. Роговий О. Мандрівка на Поділля. – Хочу все знати. – 2006. – 4 листопада.
28. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 7.
29. Вінницька правда. – 1991. – 18 травня.
30. Ткачук П. Шевченкова правда-сила народ розбудила. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – С. 11.

31. Дорош М., Степанюк В. Тобою, краю мій, живу... Хмільниччина: події, особи, час. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. – С. 213.
32. Там само; – С. 199.
33. Ткачук П. З любов'ю до Кобзаря. – Вінницька правда. – 1989. – 22 січня.
34. Шевченко Т. Твори в 5 т. – Т. 4: Повісті. – К.: Дніпро, 1978. – С. 311 – 312.
35. Бородін В. Тарас Шевченко // Там само. – Т. 1: Поетичні твори (1837 – 1847). – С. 14.
36. Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах. – К., 1950. – С. 166 – 167.
37. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 8 – 9.
38. Там само; – С. 10 – 12.
39. Там само; – С. 12.
40. Прокопчук В. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К.: Рідний край, 1995. – С. 43.
41. Гальчак С. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2011. – С. 197.
42. Історія України: нове бачення: У 2 т. / О. І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр та ін.; Під ред. В. А. Смолія. – К.: Україна, 1995. – С. 267.
43. Євшан-зілля: легенди та перекази Поділля / Зібр. та впоряд. П. Медведик. – Львів: Червона калина, 1992. – С. 106.
44. Ковальова Є., Верховлюк В. Його ім'я і слово – в серці народу. – Панорама (м. Вінниця). – 1991. – 18 травня.
45. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 14.
46. Рахлін А. Чарівна книга. – Вінницька правда. – 1964. – 27 лютого.
47. Новофастівська К. Вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. – Вінницька правда. – 1956. – 13 березня.
48. Метельська Л. Його ім'я і слово – в серці народу. – Вінницька правда. – 1959. – 14 березня.
49. Євшан З. "Просвіта" в минулім і "Просвіта" сьогодні. – Вінницькі вісті. – 1941. – 17 жовтня.
50. Загрійчук А. Браїлівська доля "Назара Стодолі", або Як 75 років тому знищили самодіяльних акторів. – Літературна Україна. – 1996. – 11 квітня.

51. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 14.
52. Ковальова Є. Світла пам'ять Кобзаря. – Комсомольське плем'я (м. Вінниця). – 1971. – 11 березня.
53. Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941 – 1944 гг. / Сост. В. Ю. Васильев, Р. Ю. Подкур, С. Д. Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. – С. 608.
54. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945 / Гол. ред-колегія: голова І. О. Герасимов, заст. голови І. Т. Муковський, П. П. Панченко, відп. секретар Р. Г. Вишневський. – К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга Пам'яті України", 2000. – С. 183.
- 54а. Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф. Р – 1417, оп. 3, спр. 1, арк. 373.
55. ДАВО, ф. Р – 1488, оп. 1, спр. 7, арк. 23.
56. ДАВО, ф. Р – 1417, оп. 5, спр. 2, арк. 922.
57. ДАВО, ф. Р – 1417, оп. 5, спр. 2, арк. 273.
58. Борщевський В. Тарас Шевченко і радянська дійсність. – Вінницька правда. – 1951. – 10 березня.
59. Ковальова Є. Світла пам'ять Кобзаря. – Комсомольське плем'я. – 1971. – 11 березня.
60. Подолинний А. Подільська Шевченкіана: сторінки історії та постаті // Русалка Дністровая: літературно-краєзнавчий збірник / Упоряд.: М. Ф. Каменюк. – Вінниця: Видавництво-друкарня "Діло", 2013. – С. 164.
61. Євшан-зілля: легенди та перекази Поділля / Зібр. та впоряд. П. Медведик. – Львів: Червона калина, 1992. – С. 106 – 108.
62. Подолинний А. Подільська Шевченкіана: сторінки історії та постаті... – С. 164.
63. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина: іменний словник / Вінницька обласна універсальна бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. – Вінниця: ПП "ТД "Едельвейс і К", 2012. – 104 с.
64. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 13.
65. Лазаренко В. Вони жили одними думами. – Комсомольське плем'я (м. Вінниця). – 1985. – 13 квітня.
66. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 9.
67. Подолинний А. Подільська Шевченкіана: сторінки історії та постаті... – С. 165.
68. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 9.

69. Українська радянська енциклопедія. – К., 1980. – Т. 5. – С. 259.
70. Шевченківський словник. – К., 1976. – Т. 1.
71. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 74; 58; 25.
72. Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография. – К., 1990. – С. 525.
73. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 13.
74. Подолинний А. Подільська Шевченкіана: сторінки історії та постаті... – С. 165.
75. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 18.
76. Подолинний А. Подільська Шевченкіана: сторінки історії та постаті... – С. 165.
77. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 15.
78. Там само.
79. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 99.
80. Подолинний А. Подільська Шевченкіана: сторінки історії та постаті... – С. 166.
81. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 100.
82. Там само; – С. 71.
83. Подолинний А. Подільська Шевченкіана: сторінки історії та постаті... – С. 166.
84. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 69 – 70.
85. Там само; – С. 49; 76.
86. Хоменко Б. Дорогами подільської осені // Т. Г. Шевченко і Вінниччина: бібліографічний покажчик. – Вінниця, 1991. – С. 7.
87. Тарас Шевченко. Тези доповідей та повідомлень обласної науково-методичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження поета. 11 – 12 травня 1989. – Вінниця, 1989. – 82 с.
88. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. – К., 1964. – С. 34.
89. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 15 – 16.
90. Ювілейні медалі вручено. – Вінницька правда. – 1964. – 19 березня.
91. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 16 – 17.
92. Там само; – С. 17.

93. Метельська Л. Його ім'я і слово – в серці народу. – Вінницька правда. – 1959. – 14 березня.
94. Вінницька правда. – 1989. – 26 січня.
95. Пам'ятки історії та культури Вінницької області: словникова частина / Упорядники: Ю. А. Зінько, М. Р. Мудраченко та ін. – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2011. – 400 с.
96. Який буде Шевченко у Вінниці до 200-річного ювілею? – 33-й канал (м. Вінниця). – 2013. – 23 жовтня. – С. 4.
97. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 17.
98. Вінницька правда. – 1964. – 11 березня.
99. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 17.
100. Там само.
101. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 64; 86 – 87.
102. Іванов В., Іванова Л. Поезія Т. Шевченка в творчості М. Леонтовича // Шевченко і Поділля. Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченій 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. – Кам'янець-Подільський, 1989. – Т. 2. – С. 161; 162.
103. Андрушко О. Творчість Т. Г. Шевченка в ідейно-політичному вихованні робітничого класу // Тарас Шевченко. Тези доповідей та повідомлень обласної науково-методичної конференції, присвяченій 175-річчю з дня народження поета. 11 – 12 травня 1989. – Вінниця, 1989. – С. 82.
104. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 69; 66.
105. Стельмах М. Слово про думи і кобзарів // Федір Лавров. Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України. – К.: Мистецтво, 1980. – С. 5; 6.
106. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 18.
107. Ткачук П. Шевченкова правда-сила народ розбудила. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008. – С. 43.
108. Там само; – С. 48.
109. Там само; – С. 25 – 26.
110. Там само; – С. 33.
111. Там само; – С. 51.
112. З уст народних / Записав Григорій Чирва в селах Липовецького району. – Вінницька правда. – 1964. – 9 березня.

113. Коврига П. Запитав на свою голову. – Вінницька правда. – 1964. – 19 березня.
114. Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини... – С. 18 – 19.
115. Гальчак С. На крилах божої наснаги // Сергій Гальчак, Світлана Костюк. Голкою, ниткою, серцем і душею: пантеон видатних особистостей України Любові Шаламай: Фотоальбом. – Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2013. – С. 3; 4.
116. Мархлевська Л. Дарунок народних майстрів. – Вінницька правда. – 1964. – 19 березня.
117. Подолинний А. Тарас Шевченко і Вінниччина... – С. 95.
118. Там само; – С. 61.
119. Шевченко на Поділлі / Упорядники В. Рабенчук, В. Лисенко. – Вінниця, 1992. – С. 5.
120. Там само; – С. 22 – 23.
121. Ситнюк В., Подільський Е. "Ми тебе не забули, Тарасе!" – Колос (м. Погребище). – 1989. – 13 липня.
122. Вінницька правда. – 1989. – 8 березня.

ВОЛОДАР ДУМ І СЕРДЕЦЬ БРАТНІХ НАРОДІВ

Сьогодні є незаперечним фактом, що творчість українського генія Т. Г. Шевченка здобула справді світове визнання і поширення. Його знають, цінують і поважають далеко за межами України, яку він любив по-синівськи щиро всім серцем і душею, – її щедру і прекрасну землю, котру "сходив малими босими ногами", скропив ще з дитинства "дрібними росами-сльозами", солов'їну українську мову і пісню, сумну, проте героїчну історію. Це високе почуття знайшло неповторно-прекрасне художнє втілення в його поезії, драматичних і живописних творах.

Разом з тим, своїм життям і творчістю він стверджував істину, що справжній патріотизм невіддільний від любові до інших народів, своєю громадянською позицією, невмирущою музою прокладав мости дружби. Тому, як писав інший видатний український письменник М. П. Стельмах, "ми любимо Шевченка за його ніжну й вірну любов до українця і росіянина, і чеха, і поляка, і до волелюбних синів Кавказу..."

Щиро шанують та поважають його також вірмени. І ті, які живуть власне у Вірменії, і ті, котрі мешкають за її межами, зокрема, у Вінницькій області, об'єднаних в обласну організацію "Вірменська діаспора Вінниччини". Вшановуючи пам'ять безсмертного Кобзаря, вони зібрали кошти на спорудження пам'ятників Т. Г. Шевченку у Єревані та Вінниці, причетні до виходу у світ цієї книги. Хай вона стане гарним подарунком читачам до 200-річчя від дня народження поета, велич якого не піддається виміру...

Самвел ЄГОЯН,
голова обласної організації "Вірменська діаспора
Вінниччини", депутат Вінницької міської ради.

ЗМІСТ

Тарасовими шляхами Вінниччини	3
Поділля в творчості поета	18
В імперських лещатах	23
З "немирівської колиски"... ..	35
Хвилювала Шевченкова муза	42
Літературний вінок Кобзареві	45
Із доробку шевченкознавців	54
Культурно-мистецька Шевченкіана	58
У царині народного фольклору	74
Доробок майстрів народного мистецтва	80
У когорті лауреатів	84
Добрий слід в серцях людей	86
<i>Самвел Єгоян</i> . Володар дум і сердець братніх народів	98

ББК 83.3 (4 УКР – 4 ВІН) 5 – 8 Шевченко
УДК 821.161.2 – 2.09 (477.44)
Г 17

Науково-краєзнавче видання

Гальчак Сергій Дмитрович

**Український Прометей Т. Г. Шевченко
і Вінниччина**

***Видання видано за фінансової підтримки
обласної організації "Вірменська діаспора Вінниччини"
та її голови Самвела Сергійовича Єгояна***

Комп'ютерний набір
О. С. Гальчака

Коректор
О. П. Жаровська

Видавець ПП Балюк І. Б.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2524 від 13.06.2006
Здано у виробництво 15.11.2013
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 6,25.
Друк офсетний. Наклад 100 прим. Зам. 137.
Друк ТОВ "Меркьюрі-Поділля"
Тел. / факс: (0432) 52-08-02

Сергій Дмитрович Гальчак

Доктор історичних наук, заслужений працівник культури України, завідувач кафедри журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, доцент, член-кореспондент Української академії історичних наук, керівник Вінницької філії Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, голова правління Вінницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, член правління Національної спілки краєзнавців України, Почесний краєзнавець України, перший заступник голови правління Вінницької обласної організації Національної спілки журналістів України, автор 8-и монографій, більше ста наукових праць.